

FONTES
LINGVÆ VASCONVM
stvdia et
docvmenta

SEPARATA

Año XLVI • Número 118 • 2014

Basaburu Txikiko
euskararen lekukoak (I)

GORKA LEKAROZ

FONTES

LINGVÆ VASCONVM

stvdia et docvmenta

Hacia una periodización de la fragmentación del euskera occidental <i>Gontzal Aldai</i>	221
Basaburu Txikiko euskararen lekukoak (I) <i>Gorka Lekaroz</i>	247
Batallonaren ordena. Doneztebe, 1840 <i>Juan Jose Zubiri</i>	279
Aipuaren aipuari tiraka. Melchor Oiangurenen euskal gramatiken eta hiztegi hirukoitzaren bila euskalaritzaren hastapenetan <i>Mikel Aizpuru</i>	321
Birformulatzaille laburbiltzaileen balio diskurtsiboen azterketa corpusean oinarrituta <i>M.ª Jesús Aranzabe / José M.ª Arriola</i>	339
Las mujeres de <i>El amigo congelado</i> de Joseba Sarrionandia: la utilización de personajes femeninos para hacer frente a los límites del lenguaje <i>Eider Rodriguez</i>	359
Topónimos alaveses de base antroponímica que tienen <i>huri</i> o <i>villa</i> como formante <i>Patxi Salaberri Zaratiegi</i>	367
Artzibarko aldaera deitu izanaren inguruan (eta 9 – Aditzaz zerbait Elkanoko aldaerarekiko erkaketan) <i>Koldo Artola</i>	393

Año XLVI
Número 118
2014

Basaburu Txikiko euskararen lekukoak (I)

GORKA LEKAROZ*

SARRERA

Aspaldi zaharretik Basaburu Txikia osatu duten herriak Ezkurra, Eratsun, Saldias eta Beintza-Labaien dira, 1757tik aurrerako banaketa administratiboan Arano, Areso, Leitza eta Goizueta bildu zitzaizkien arren. Azken laurak baztertuta saio honetan mintzagai izango dugun betidaniko Basaburu Txikia iparraldeko goi-nafarreran egokitu zuen Bonaparte printzeak, baina mende eta erdi beranduago erdialdeko euskararen eta nafarraren arteko trantsizioan irudikatu da Leitzatik Zubietarainoko eremua (*cf.*: Zelaieta, 2008: 93 eta Zuazo, 2014: 112-113, besteak beste). Beintza-Labaien eta Saldias nafartzat har daitezke funtsean, nahiz eta erdialdearen eragina bertaraino iritsia den. Are nabarmenagoa da eragin hori Saldiaстик ezker, Eratsunen nahiz Ezkurran. Bi herriok euskara nafarraren egungo mugetatik kanpo leudeke, beraz.

Basaburuko hizkerak utzi duen antzinako lekukoetako bat Jose Erasun erretore saldiastarra da. Bonaparterentzat Zugarramurdiko berriemaile izateaz gain, sorterriko euskarara itzuli zuen *Orreaga* balada Arturo Kanpionek eskatuta (Kanpion, 1880: 61-64). Azken urteotan argitaratutako bi artikuluri esker (Otxandorena, 1997 eta Erize, 1998) ongi ezagutzen dugu Erasun.

Halaber, Francisco Hernandorena ekarri behar da gogora. Eratsungo parrokoa zelarik, aipatu balada herriko mintzoan paratzeko ardura hartu zuen hark ere (Kanpion, 1880: 65-68), eta egindako lanari esker elkarren ondoko bi herrietako bertsiok jaso zituen *Revista Éuskara* aldizkariak. Francisco Hernandorena Micheo jo behar da itzulpenaren egiletzat, harexek baitzuen 1880an Eratsungo eliztarren ardura¹.

* Euskal Filologian lizentziatua.

¹ Izen-abizen bereko beste elizgizon eratsundar bat eman zuen XIX. mendeak: 1867an apaiztutako Francisco Hernandorena Gastearena, hain zuzen. Honako hau, ordea, ez zen Eratsungo parrokoa *Orreaga* itzuli zen garaian. Iruñeko Elizbarrutiko Artxiboko (IEA) Teresa Alzugarayren laguntzari esker lortu ahal izan dugu datua.

Herri hartan bertan jaio zen Hernandorena 1828ko martxoaren 30ean² eta 1852an apaiztu ostean 1858ko martxotik aurrera ekin zion jaioterriko parrokia-lanari. Aitaren aldeko sendia eratsundarra zuen, eta amarena Saldiaskoa: lekuko aproposa izango zen noski itzulpenean Basaburu Txikiko mintzoa txukun isurtzeko. 1900eko martxoan hil zen, Eratsungo abade 42 urtez aritu ostean³.

Aurreko bi iturriak baino zaharxeagoa da Bonapartek esku artean izan zuen Beintza-Labaiengo doktrina. Egilea Mariano Erbiti da, eskuizkribuan bertan esaten denez⁴. Aspaldikoa da izen hori printzearen lankideen zerrendan (*cf.* Riezu, 1958: 157 eta Erize, 1997: 298) baina gaur arte inork ez du beste xehetasunik eman. Bonapartek Echeniqueri idatzi zizkion gutunetan ez dago Erbitiren aipamenik (Pagola *et al.*, 1995: 513), eta Bortziri inguruko euskarari zegokionez printzeak agertu zuen jakin-gosea urdazubiarrak prestatu Berako doktrinak ase omen zuen (Urkixo, 1910: 268-269). Hori horrela, ez da oraino argitu Erbiti noiz jaio zen, zein lanbide zuen, edota Labaienen bertan sortu ote zen. Pisuzko ñabardura da azken hori, utzi zigun lekukotasuna testuinguru egokiagoan aztertuko bada.

Gure interesa piztu zuen arrazoia ez zen ordea Erbitiren doktrina izan, duela hainbat urte aurkitutako eskuizkribu zaharrago batzuk baizik. Predikuak dira eskuizkribu horiek, eta behinolako euskal testu askotan eskertuko genukeen lokalizazio-zehaztasunez hornitu zituen egileak: urtea eta herria ez ezik, izena ere jakinarazi zigun. Orain artekoak ez bezala, guztiz ezezaguna genuen izen hura: Miguel Ignacio Armasa, Labaiengo semea. Aurkikuntza hark bideratu gintuen Basaburu Txikiko gainerako idazleengana eta, batez ere, lauso artean zirauen Erbitirengana⁵.

Handik hara abiatutako lan honek bi asmo ditu, beraz. Batetik Mariano Erbiti nor izan zen argitu nahi dugu, Bonaparteren iturri hau ezagunago bihurturik egin zuen itzulpen-lana kontestu aberatsagoan txertatzearen. Beste xedea Miguel Ignacio Armasak idatzi zituen sermoiak ahal bezain txukun plazaratzea da, ondotik etorriko direnek haiek zorrotzago aztertu eta itxuraz dagokien hizkeraren lekuko guztiz fidagarriak diren ala ez erabaki ahal izateko. Horren gainean dugun iritzia eta predikuen iruzkina bigarren saio baterako utzirik, lehenbiziko honetan Erbitiren inguruko datu biografiakoak daude bilduta (§ 1), eta baita Armasari buruz jakin ahal izan ditugunak ere (§ 2). Horiekin batera Labaiengo predikariaren euskarazko testurik zaharrena topatuko du irakurleak; gainerakoak aipatu bigarren saioan aurkeztuko ditugu.

² IEA, mikrofilm saila, 871-3 biribilkia, Eratsungo San Estanislao parrokoa, Bataiatuen 2. Liburua (1801-1867).

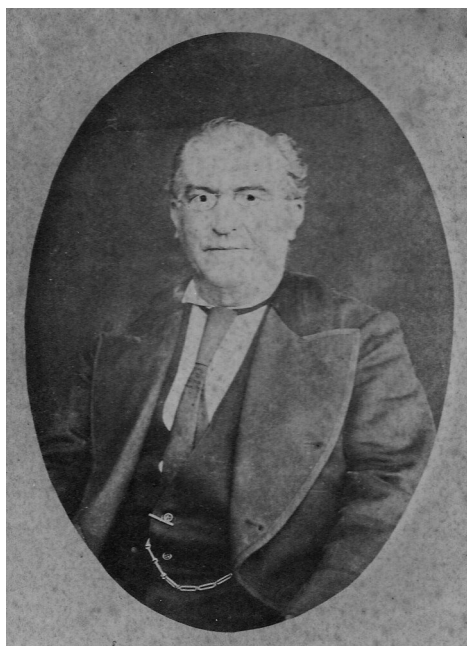
³ *Ibid.*, 872-2 biribilkia, Eratsungo San Estanislao parrokoa, Hildakoen 1. Liburua (1689-1979).

⁴ *Erviti* irakur daiteke azalean, baina *v* nahiz *b* baliatu zituen egileak bizitzan zehar abizena idazteko, eta gaur egungo grafia hobetsi dugu guk.

⁵ Armasa sendiko bigarren esku baten lanak ere agertu ziren paper-multzo oparo hartan: Miguel Ignacioren iloba Jose Ignaciorenak (1808-1866); osabaren bideari jarraituz 1833 eta 1860 bitartean idatzitako prediku-sorta zabala, hain zuzen. Ez zituen denak Labaiengo herrikideentzat prestatu: badago Donezteben edo Oronotzen esandakorik ere.

1. MARIANO ERBITI, BONAPARTEREN INFORMAZIO-ITURRI⁶

Esan bezala, lehendik ere bagenekien Bonaparte printzeak bildu zuen materialetako bat Mariano Erbitik Beintza-Labaiengo euskaraz emandako doktrina izan zela; Rosa Miren Pagolak gidatutako taldearen edizio-lanak (Pagola *et al.*, 1995) atera zuen testua ilunpetik. 50 orrialdeko idazkiak ez du azalean datarik, baina ikusiko den gisan Erasunen eta Hernandorenaren 1880ko itzulpenak baino lehenagokoa denez, orain arte ezagutzera eman den Basaburu Txikiko testurik zaharrena da. Nafarroako Artxibo Orokorrean (NAO) dago gaur egun doktrina, Bonaparte Ondareari dagokion 33124 kaxan; 24. zenbakia du eskuizkribuak. Hauek ditu lehenbiziko hitzak: «Doctrina cristiana en bascuence / traducida por D. Mariano Erviti tal / como se habla dicho idioma en / esta villa de Beinza Labáyen»⁷.

Mariano Erbiti (1819-1880). Iturria: Erbiti sendia.

⁶ Ondoren datozenak ezinbesteko laguntzaile izan ditugu Mariano Erbitiren inguruko datu-bilketan: IEAko José Luis Sales, Juncal Campo eta Teresa Alzugaray; Labaiengo *Maritonea* etxeko Mari Tere eta Carmen Erviti –Mariano zenaren birbilobak–; Basaburu-Imotzen apaiz izandako Andres Petrarena; Udabeko *Dorrea* etxeko Elías Muñoz eta Maytere Recondo; baita M.ª Rosario Gárriz eta M.ª Esther Guibert ikertzaileak ere. Erbitiri buruz ongi esandako gehienak haiei zor dizkiegu. María Fernández arduratu da, bestalde, amaierako laburpena ingelesez emateaz. Agustín Mendizabal ikertzaile eta adiskidea, aldiz, etengabeko akuilu izan dugu bilaketa-lanean zehar; mila esker guztioi. Akatsak gureak baino ez dira.

⁷ Baliteke ez izatea Labaienen idatzitako doktrinarik zaharrena. Damaso Intza zenak, Euskaltzaindian sartzearekin batera aurkeztu lanean, «Labaingo dotriña» bat aipatu zuen, «Kristau-ikasbide eskuz egindako zar-zar bat» (Intza, 1921: 31). Doktrina hari zegozkion aditz-forma gutxi batzuk baino ez zituen idatziz eman, eta ez datoz bat Erbitirenekin. Iruñeko kaputxinoen komentuan gorde dituzten Aita Damasoren paperen artean ez dugu doktrina aurkitu eta, guk dakigula behintzat, ez zen argitaratu.

Egia osoa ote «*tal como se habla*» hori? Pagolak Labaiengo hizkeran espero ez bezalako han-hemenkako arrasto batzuk antzeman zituen doktrinan zehar, eta iragarritako mintzoaren isla garbi-garbia izatea ere zalantzan jarri zuen, «Bortzirietako hizkeratik baino Ultzamakotik hurbilago» zegokeela proposatuz (Pagola *et al.*, 1995: 513). Erbiti labaiendarra ez, baizik eta Labaiengo euskara ezaguturik hura txukun jasotzen ahalegindutako kanpotarra izango zela iradoki zuen edizioaren oin-oharretan, *ure* izenordaina erabili zuela, *erocin* zein *emacome* bezalako hitzez baliatu zela edota ‘didan’ adizkiaren partez doktrinan *diren* agertzen dela argudiatuz. Ondoren emango ditugun xehetasunak kontuan hartuta, susmo hura neurri handi samarrean bederen zuzena zela esan daiteke.

1.1. Udabeko seme

Joaquin Mariano Erbiti Urriza ez zen Basaburu Txikian sortu, isurialdeen arteko mugaz bestaldean dagoen Basaburua udalerrian baizik, Ultzama eta Imotz arteko ibarrean, alegia. Joseph Joaquin aitaren arbasoak beramendiarrak ziren –Beramendiko *Mitxelena* etxearen jabe XVIII. mendearen hasieran– baina Juan Miguel aitona ondo-ondoko Udabera ezkondu zen 1773an *Dorrea* etxeko alaba Maria Martina Aldazekin, eta horrenbestez hantxe munduratu ziren Mariano Erbitiren osaba-izebak eta aita. Azken horrek Imozko Etxalekun jaioa zen Catalina Estefania Urriza hartu zuen emaztetzat 1807an, eta ezkontza-kontratuaren bidez *Dorrearen* jabe bihurtu ziren ezkonberriak. Bost seme-alaba izan zituzten 1808tik aurrera: Juan Miguel, Magdalena, Jose Mariano, Maria Josefa eta lan honetan aztergai dugun Joaquin Mariano⁸, denetan gazteena, 1819ko martxoaren 27an Udaben sortua⁹.

Aitaren oroitzapenik gabe hazi zen; amarenik ere gutxi, izatekotan. Joseph Joaquin Erbiti 1819ko ekainean hil zen, Mariano artean jaioberria zela. Etxearen eta bost seme-alaben arduraren zamak eraginda bigarren aldiz ezkondu zen ama urri hartan bertan, Lucas Cia izeneko guliari batekin¹⁰. Biek seme bat izan eta handik lasterrera bete-bete harrapatu zuen zorigaitzak Estefania Urriza, 1822ko urrian hil baitzen, itota¹¹; berrogei urte zituen. Lehendik ere umezurtz zirenak, hiru urte eskaseko Mariano tarteko, ez aita ez ama utzi zituen heriotza hark.

Oinordekorik izendatu gabe hil ziren gurasoak. Usadioari jarraituz, bi senide arduratu ziren *Dorrea* kudeatzeaz: Miguel Jose Erbiti eta Francisco Urriza umezurtzen osabak, hain zuzen. Erbiti sendiko osaba urrizatarren aldeko izeba batekin zegoen ezkondua 1811tik: Josefa Urriza –Estefaniaren

⁸ Jaiotza agirian, eta orduan bakarrik, *Joaquin Maria* izena irakur daiteke. Akatsa da noski. Hortik aurrerako dokumentuetan *Jo(a)quin Mariano* deitu zioten beti 1840ko hamarkadara arte. Hamarkada hartan bietara sinatu zuen, gehienetan *Joaquin* hori baztertuta, eta handik harat *Mariano* huts ageri da salbuespenik gabe. Hala esango diogu guk ere hemendik aitzin. Ez dago Jose Mariano Erbiti anaiarekin nahasterik; beste hura laboraria izan zen eta Udabeko *Martirena* etxeko Juana Maria Auzarekin ezkondu zen 1845ean. Zazpi seme-alaba izan zituzten Jose Marianok eta Juana Mariak 1846tik 1864ra bitartean.

⁹ IEA, mikrofilm saila, 902-11 biribilkia, Udabeko San Miguel parrokia, Bataiatuen 2. Liburua (1785-1911), 37. or.

¹⁰ NAO, notario-protokoloak, 23022/4 kaxa, 85. folioa (1819-x-25). Jose Xavier Oroquieta, Ihaben.

¹¹ IEA, mikrofilm saila, 902-12 biribilkia, Udabeko San Miguel parrokia, Hildakoen 2. Liburua (1785-1982), 12. or.: «*se encontro aogada*» [sic].

ahizpa– Ultzamako Eltso herrian alargundu zenean Miguel Jose harekin esposatu eta horrenbestez Eltsoko *Sorozabalea* etxeke jaun bihurtu zen. Hartuko al zituzten osaba-izebek beren gerizpean *Dorreako* umezurtzak, edota haietakoren bat behintzat?¹² Ez dugu horren frogarik, baina baliteke Mariano haurtxoa jaso eta hura Eltson hazi izana. Hala balitz, ez gintuzke harritu beharko hainbat urte beranduagoko itzulpenean Labaiengo euskara erabili arren udabearrak Ultzama aldekoak eman dezaketen arrastoak txertatzeak. Erbitik Ultzamarekin nolabaiteko harremana izan zuela, ez da horretan dudarik: urteen joanean zirujau eta ministrari bihurtu zen Alejandro San Martin haurtxo larraintzarra bataiatu zutenean (1847), Udabekoa izan zen jaioberriaren aitapontekoa.

Udabeko *Dorrea* etxea, gaur egun (Argazkia: E. Muñoz).

Mariano Erbiti *Sorozabalean* koskortu ala ez, alfabetatzeko aukera izan zuen, anai-arrebek ez bezala¹³. Beharbada *Dorreako* gainerako neska-mutilen bide berbera egin ez izanaren seinale da hori; edo agian, beste umezurtzak baino gazteagoa zelako etorri zitzaion aukera. Nolanahi ere den, hamalau urterekin jaiolekura itzuli zela ematen du: 1833an Magdalena arreba zaharrena ezkondu zenean, sortetxearen kudeatzaileek huraxe izendatu zuten oinordeko eta etxejabe senarrarekin batera, eta hiru anaiei ezkonberriekin *Dorrean*

¹² Beste aukera bat neska-mutikoak Lucas Cia aitaordearen zaintzapean gelditu zirela pentsatzea da; 1819ko ezkontza-kontratuaren arabera, *Dorrea* kudeatzen eta seme-alabak hazten laguntzeko elkartu zen Guliakoa Estefania Urrizarekin. Baina 1822an alargundu ondoren Cia ez zen ostera 1834ra arte ezkondu, eta bitarte hartan seme-alabaordeez arduratu izanaren arrasto idatzirik ez dugu topatu; berehala ikusiko dugun bezala, gainera, garbi dago 1834an Udabeko gazteak ez zirela aitaordearekin bizi.

¹³ Magdalena arreba ere, Jose Mariano anaia legez, nekazaria izan zen. Ez bata ez besteak ez zuten idazten ikasi eta ezin izan zuten inoiz notario-agiririk sinatu, dokumentuetan ohiko «*por no saber*» edota «*que no saben hescribir*» [sic] formulak agertzen direlarik.

bizitzeko agindu zieten nork bere bizibidea atera ahal izan arte¹⁴. Beraz, Erbitik sorterrria hiru urterekin utzi eta nerabe zelarik itzuli zela pentsa daiteke. Ez luzerako, alabaina. Gutxi dakigu udaberraren karlistaldi garaiko gorabeherez, baina 1840rako maisu-ikasketak egina zen.

1.2. Irakasle tituludun

Ikasketa horiek 1830eko hamarkada gatazkatsua amaietan osatu ziotuen. Zeharka baino ez zion eragin liberalek 1838ko uztailean indarrean jarritako hezkuntza-legeak, lehenagokoa baitzuen karlistek gerra-urteetan Lizarran emaniko maisu-agiria. Erbitiri berari esker dakigu hori, 1844an Nafarroako Oinarrizko Hezkuntza-Batzordera jo baitzuen (*Comisión Provincial de Instrucción Primaria* delakora), bere titulazioa gerraosteko egoera berrira egokitu asmoz¹⁵. Beraz, oso gazte bihurtu zen maisu; orduko araudiak agindutako gutxieneko adina bete aurretik¹⁶. Noiz, ordea? Ez dago Erbitiren arrastorik 1836ra bitarteko Hezkuntza-Batzorde Gorenaren azterketa-agirietan¹⁷, eta nekez egon zitekeen, haietan agertzeko gaztegia izateaz gain Erbitik berak aitortu baitzuen maisu aritzeko baimena aginte karlistaren bidez eskuratu zuela. Litekeena da hortaz udaberraren lehen titulua *Real Junta Gubernativa de Navarra* delakoak 1837-38 aldera emana izatea¹⁸.

¹⁴ NAO, notario-protokoloak, 18792/1 kaxa, 30. zkia., 106.-115. or. (1833-IV-29). Faustino Echenique, Ihaben. Agirian ez zuten 1816an jaiotako Maria Josefa ahizpa aipatu.

¹⁵ Nafarroako Administrazioaren Artxiboa (NAA), 203240 kaxa, 229. zkia., 34. or.: «*D. Mariano Erviti, natural de Udave, expuso que ante las autoridades carlistas obtuvo titulo de maestro de 3ª clase, el que deseaba rebalidar*» [sic]. Azterketa egin zuen horrenbestez Erbitik 1844ko maiatzean, eta 3. zein 4. mailako eskolatan aritzeko baimena eman zioten; sistema zaharrean lortu zuen titularen baliokidea, alegia. Ez zioten eman, ordea, edozein eskolatarako balio zuen *escuela elemental completa* zeritzona. Hirugarren mailako titulua aski zen 1838 arte Labaien bezalako herri batean irakasle aritzeko; dena den, aldatu egin zen hori ondorengo urteetan. Erbitik hasierako titulua Lizarran lortu izanaren aipamena, bestalde, NAO-n dago (103814 kaxa, 36897/2 karpeta, Instrucción publica, Solicitudes de títulos de Maestros 1844-1846).

¹⁶ 1825eko araudian (*Plan y Reglamento*, 1825: 24) zein 1838ko legean (*Colección de Reales Decretos*, 1850: 5) 20 urte eskatzen ziren irakasle izateko. Hala ere araua ez zen beti betetzen. Sarri samar egokitzten ziren hautagai gazteagoak hezkuntza-agintarien aurrean azterketa egiten utz diezaietela eskatuz, bizibidea ateratzeko premia larriren batek jota-edo.

¹⁷ Gogora bedi Hezkuntza-Batzorde Gorena (*Junta Superior de Educación*) Nafarroako Erreinuak azken gorteen erabakiz 1829an Iruñean sortutako erakundea izan zela. Oinarrizko hezkuntzaren ardurara hartu zuen, eta irakasle-titulua eskuratzeko azterketak antolatu ere bai. 1833ko gerra hasterakoan gero eta zailtasun handiagoak izan zituen batzordeak, hiriburua liberalen agintepean egonik karlistekin bat egin zuten Nafarroako eskualdeen gaineko kontrola galtzen hasi baitzen: 1834tik aurrera asko moteldu zen batzordekideen jarduna, 1836an utzi egin zioten biltzeari eta Madrildik zetorren 1838ko legeak ezinezko bihurtu zuen erakundearen jarraipena.

¹⁸ Erakunde hura izan zen Iruñeko Diputazio liberalaren baliokidea matxinatuen eskuetan zegoen eremuan. Hezkuntza-espeditenteen ardurara *Junta*-k berak hartu zuen (NAO, Diputación Carlista, Actas de la Excma. Junta Gubernativa de Navarra, II. Liburua, 218. or., 1836-XII-2) nahiz eta bilera-agirietan irakaskuntza-gaiei buruzko xehetasunik ia eman ez. Lizarran eratu zen (1833), eta hantxe bildu zen ia beti 1835eko azarotik aurrera, 1838ko maiatzean desegin arte.

¹⁹ Denbora-tarte hori bi oinarriren gainean ezar daiteke. Batetik, 1850eko urtarrilaren 23ko errege-aginduak (*Colección de Reales Decretos*, 1850: 322) ontzat eman zituen 1838 baino lehen lortutako 3. mailako maisu-titulua, eta ez zituen behartu tituludunak irakasle-agiria azterketa bidez berrestera, baldin eta eskolak ematen hamar urte edo gehiago bazeramatzaten. Erbitik proba egin zuen ordea, baldintza betetzen ez zuen seinale. Bestetik, agiri zaharra 1844an eguneratu bazuen, lanean hasi ahal izateko egingo zuela pentsa dezakegu, lehendik ere hasia ez bazen behintzat.

1.3. Beintza-Labaiengo maisu eta udal idazkari

Ordurako *Dorrea* betiko utzita edo uztear egongo zen Erbiti, Basaburu Txikiarekin lotzen duten albisterik zaharrenak 1840koak dira-eta. Ez dute hezkuntzarekin zerikusirik. Urte hartan Beintza-Labaiengo Maria Bautista Erasun alargunaren ahaldun izan zen; emakume hark eta hilabete batzuk lehenago hildako senarrak Victoriano Armasa abadearen aurrean eginiko testamendua ontzat emateko eskatu zuen. Dokumentuak ez du ahaldunaren bizilekurik aipatzen, baina Erbitiren ondorengoek gorde duten 1844ko zor-agiri bati esker jakin dugu irakasle-titulazioa balioztatu zuen urte hartan udabearra Beintza-Labaienen bizi zela. Lehenagotik ere bai, gure iduriko.

Herrian eskolak emateari 1840 eta 1845 bitartean ekingo zion seguru asko¹⁹. Hirugarren mailako eskola-titulua baino ez zuenez, udabearren lan-egoera ez zen, berez, guztiz legezkoa: liberalen araudi berriaren arabera Beintza-Labaien bezalako herriei oinarrizko eskola osoak zegozkien eta Erbitiren titulua ez zen haietarako aski. Hala ere, 1841etik aurrera gutxienez, legea berriro aitzinetik irakasle bazirenen lan-egoera errespetatzeko interesa agertu zuten agintari liberalek (Berruezo, 2004: 877-878), eta aldeko izango zuen Udabekoak jokabide hura hamarkadan zehar.

Beste zereginik ere izan zuen urte haietan, herriko artxibok erakusten dutenez: udalak 1842an hasitako kontu-liburua antolatu eta eramateaz arduratu zen, norekin batera eta Miguel Ignacio Armasa zenaren iloba Jose Ignaciorekin²⁰. 1846ra bitarteko dozena eta erdi agiri behintzat sinatu zituen, eta haietako hirutan ‘*Seco*’ edo ‘*S*’ erantsi zion sinadurari. 1846an bertan izan ez bazen handik lasterrera utziko zuen ziur asko idazkari lana, estatu liberalaren lege-aldaketek behartuta²¹.

Aldaketa gehiago etorri zitzaizkion, edonola ere, hamarkadaren amaieran. Liberalek agintea eskuratu aurreko maisuen lege-egoerak zalantzak eragiten zituen oraindik, eta haiek behin betiko argitu asmoz 1849ko urriko errege-agindu batek galarazi egin zien 3. eta 4. mailako titulu zaharra zutenei 500 biztanletik gorako herrietako eskoletan lan egitea (*Colección de Reales Decretos*, 1850: 300). Erbitik, beraz, ez zuen handik hara Beintza-Labaienen irakasten jarraitzeko adinako titulaziorik. Hiru hilabete beranduago apur bat malgutu zituzten aginduen baldintzak (ik. 19. oharra); ez, ordea, berak behar bezainbeste: sei hilabeteko epean prestatu eta labaiendarren oinarrizko hezkuntzaz arduratzeko guztiz gai zela frogatu beharra zuen, maisu-lanpostua galduko ez bazuen. Baina beste aldakuntza nabarmenik ere ekarri zuten egun haiek Mariano Erbitirentzat.

1.4. Etxeko jaun, itzultzaile, ordezkari eta beste

Errege-agindua argitara eman zuten urriaren 15ean bertan ezkondu egin zen Erbiti Beintzako San Pedro elizan. Emaztea 25 urteko Francisca Erasun zen, *Armoreta*²² etxekoa; idazten jakin ez eta senarrak bakarrik sinatu zuen

²⁰ Kontu-liburu hori Beintza-Labaiengo Udal Artxiboko 7. kaxan dago; aurrerantzean BLUA laburdura erabiliko dugu artxibo eta kaxa hori aipatzeko.

²¹ 1847ko otsailaren 9ko errege-aginduen arabera (*Colección de Reales Decretos*, 1850: 213), debekatu egin zen maisuak aldi berean bestelako lanbiderik izatea 100 auzotik gorako herrietan edota, ttipiagok izanik, eskola osatzeko gauza zirenetan. Beintza-Labaienek XIX. mendearen erdialdean 92 auzo baino ez zituen arren (Madoz, 1846: 71) eskola ere bazuen, baliteke agindu hark Erbitiri eragitea.

²² Izatez, *Armoreta* izeneko bi etxe daude Labaienen, bata bestearen ondoan; gu orduko paperetan *Armoreta Oriental ó baja* izendatu eta egungo labaiendarrek *Armottikia* esaten diotenaz ari gara.

biharamonean ezkontza-kontratua. Hartan adostutakoaren arabera, emazte-gai gaztearen gurasoek (aitak eta amaordeak) *Armoreta* bera eta alor ugari utzi zituzten ezkonberrien eskuetan²³. Ondasun horiek zerrendatzen dituen dokumentuan ageri zaigu estreinako z Mariano Erbiti Beintza-Labaiengo irakasle gisa: «*profesor de instrumentos [sic] primaria de esta referida villa*».

Ezkondu ondoren arestian aipatu azterketa bihurtuko zen noski herriko maisuaren jomuga. 1850eko ekainaren 28an izan zen proba, eta Erbitik bezala irakasle-titulua sistema zaharraren baitan lortutako Nafarroa osoko beste hamalau hautagaik egin zuten; denek erdietsi zuten goragoko maila²⁴. Gauza zen Udabekoa, legeari zegokionez, Beintza-Labaienen irakasten segitzeko.

Azterketa hura gaingitu zuenerako aita ere bazen. Jose, Mariano eta Franciscaren seme nagusia, gurasoak ezkondu eta lau hilabetera jaio zen, 1850eko otsailean. Beste zortzi seme-alaba izan zituzten ondorengo urteetan eta, ama letragabea izan arren, neskek zein mutilek izan zuten *Armottikian* eskola-heziketarako aukera, bat baino gehiago aitaren lanbideari lotu zitzaio-larik²⁵.

1850etik 1870era bitarteko bi hamarkadetan zehar Mariano Erbiti arduratu zen Beintza-Labaiengo mutikoen heziketaz. Bonaparteren eskuetara iritsi zen itzulpena ere urte haietako izango zen noski. Arestian esandakoaren arabera (*cf.*: § Sarrera), ikertzaileak Echeniqueri bidalitako eskutitzei begira ezin da datarik zehaztu: Beintza-Labaiengo doktrina ez zitzaion, nonbait, urdazubiarraren bidez heldu. Baina 1864ko azaroaren 7an, Nafarroako zenbait eskualdetan mintzo zen euskalkiaz ari zela, honako hau idatzi zion printzeak Echenique lankideari: «*Larraun, Araiz, Basaburua mayor y menor? Je l'ignore mais je voudrais bien le savoir*» (Urkixo, 1910: 283. Geurea da azpimarratua). 1864 amaitzeaz zela ez bazuen Basaburu Txikiko euskarari buruzko albiste zehatzik, pentsa daiteke Bonapartek Erbitiren doktrina oraindik ezagutu ez eta 1865-70 bitartean jaso zuela. Hainbat irakasle izan zituen printzeak datu-emaile eta ez da deigarria Erbiti haietako bat izatea²⁶; ez da harritzekoa halaber, orain arte esandakoak esanik, doktrinan Udabekoak herriko euskara biribil-biribil eman ez eta Labaiendik kanpokoaren arrastoak ere utzi izana.

Irakasle (eta itzultzaile) hutsa baino gehiago izan zen urte haietan; notario- eta udal- agirietan sarritan aurkitu dugu Beintza-Labaiengo maisua ingurukoek itzal handi samarrekotzat duten norbaiti dagozkion betebeharreran: 1852an, esaterako, Mariano Erbiti zen Jose Ignacio Armasari

²³ NAO, notario-protokoloak, 17772/1 kaxa, 1849-X-16. Etxeaz gain, hainbat soro, gaztainadi eta bestelako (30 lursail, 80.000 m² baino gehiago guztira), beste baserri bat, bi borda eta hainbatazienda (3 behi, 22 ardi eta 10 zerri) hartu zituzten ezkonberriek. *Armoretak* une hartan kitatu gabe zituen zorrak ere bai: 189 dukat eta 6000 erreal inguru. Erbitik berak irabazitako 6400 erreal eraman zituen ezkontzara.

²⁴ NAA, 203240 kaxa, 38. or.

²⁵ Lau seme eta bi alaba behintzat iritsi ziren helduarora. Aipatzekoak dira haien artean Jose bera, aurrerago ikusiko dugunez aita bezala Labaiengo maisu izatera iritsia; Pedro (1851-1927), herriko idazkari bihurtua; Tomasa Eugenia (1860-?), Sunbillako maistra; eta Juan (1869-1909), Igantzin apaiz. Baldomera ere (1855-?) alfabetatu zela badakigu.

²⁶ «*Quelquesfois les maîtres d'école réussissent très-bien, encore mieux que les curés*», adierazi zion Bonapartek Echeniqueri Burundako euskara hobeto aztertzeke behar zuen itzulpenaz ari zitzaiola (Urkixo, 1910: 264).

herrian eta inguruan zor zizkietenak eskatzeko ardura zuena²⁷. Era berean, Beintza-Labaien, Gaztelu eta Saldiasko eliza-kabildoen ahaldun ere bazen 1853an eta Urrozko familia bat kabildoarekin hartutako zorreratik auzitara eramanez, udabearra izan zen hartzekodunen ordezkaria²⁸; ondorengo urteetan beste herritar batzuentzat egin zuen lan hura bera.

Argentinara joan nahi zuten hainbat gaztek ere Erbitirengana jo zuten, 1855 eta 1867 bitartean behinik behin²⁹. Itsasoa zeharkatu nahi bai, baina osik ez zuen askok notario aurreko akordioa adosten zuen aurretik Amerikara joanda zegoen norbaitekin. Bidaiariaren txartela ordaintzen zuen ozeanoaz bestaldean zegoenak, eta trukean ordaintzailearentzat egiten zuen lan etorkinak lehorreratu ostean zorra kitatu arte. Bitartekari edo ahaldun batek ordezkatu ohi zuen Amerikako laguntzailea notarioaren aitzinean, eta abiatzera zihoanari itsasaldirako dirua aurreratu. Erbitik behin baino gehiagotan bete zuen ahaldunaren egitekoa.

Ez da oso harrizkoa jarduera-aniztasun hura; nekez aberastuko zuen irakasle-lansariak *Armottikiako* etxejauna. Labaiengo udal-agirien arabera, 1859 eta 1867 bitartean 1.755 erreal jaso zituen batez beste urteko, nahiz eta 1847tik aurrera halako herrietako maisuei legeak 2.000 erreal agindu³⁰. Eskudirutan ordezkari, aletan kobratzen zuen gainera³¹. Hain familia zabalaren ardura izanda, ez zen samurra izango maisu-soldata hutsarekin etxekoak nahi bezala zaintzea³², eta horren eraginez ibili zen beharbada Erbiti hainbeste zereginetan.

Nolanahi ere, eskolaz kanpoko egiteko haiek guztiak onerako izan zituela iduri du. Urte haietako albisteek ez dute ezinean zebilen maisu behartsuaren irudia ematen, ezpada negozio ugari zeuzkan eragin handi samarreko herritarrena: 1849an bertan, irakasle udabearra *Armottikiara* ezkondu orduko, *Dorrea* hipotekatu behar izan zuen Margarita Erbitik 621 ezkutuko mailegu baten truke; Mariano arduratu zen ordeza ondorengo hogeitun urteetan arrebaren partez ordaintzeaz. Beranduago, Beintza-Labaiengo 1854-1856 bitarteko udal-kontuak aurkeztu zituztenean, Erbitiren sinadura dago herriko agintariak kontu horiek onartu zituztela adierazten duten hiru agirietan. Zergadun nagusietako bat izategatik sinatu zuen³³. Bestalde,

²⁷ NAO, notario-protokoloak, 18803. kaxa, 79. zenbakia (1852-X-17). José Ramón Aguirrezabala, Lizaso.

²⁸ *Ibid.*, 16582. kaxa, 103. zenbakia (1853-VII-28). J. R. Aguirrezabala, Lizaso.

²⁹ Kontuan hartu beharra dago Mariano Erbiti bat baino gehiago izan zela garai eta ingurune bertsuan (Imozko alkate etxalekuarra, esate baterako, izen berekoa zen), eta Beintza-Labaiengo Mariano Erbitiz ari direla guztiz argi uzten ez duten agiriak ez ditugula aintzakotzat hartu.

³⁰ *Cfr. Colección de Reales Decretos*, 1850: 70. Dekretuak dekretu, hainbat herritan maisuek soldata kobratzeko zituzten arazoak ez ziren konpondu eta haietako asko eskasian bizi izan ziren. Ohikoa zen dirutan ez ordaintzea edota legeak agindutakoa baino gutxiago ematea (Berruezo, 2004: 884).

³¹ NAA, 218393 kaxa, Beintza-Labaien. Datua 1864koa da; herriko neskek izan zuten aurreneko maistra, Agueda Zabalza tuterarra, kexu agertu zen 'aletan eta zeken' ordaintzen ziotelako. Botikariak, zirujauak eta mutikoen maisuak ere horrela kobratzen zutela eta haien kexarik ez zegoela erantzun zion alkateak.

³² Konparazio batera, Erbitiren batez besteko soldata urte haietan Nafarroako hegoaldean lorezainen jasotakoaren erdia baino ez zen, eta basozain batena adinakoa. Peoiek edo artzainek ez zuten asko ere gutxiago irabazten. NUPko irakasle José-Miguel Lanari esker ezagutu ditut datuok.

³³ Iturria: BLUA. Erbiti «*vecino de esta villa*» eta «*contribuyente principal*» gisa azaltzen da agirio-tan.

Armottikian bizi izandako urte haietan Labaiengo *Donfernandonea* etxea erosi zuela entzun dute ondorengoek. Hori gutxi balitz, dirua mailegatu zien behin baino gehiagotan herrikide batzuei, NAOk zein Erbiti sendiak gordetako zenbait dokumentuk erakusten dutenez. Berantiarrena 1868koa da³⁴.

Beraz, 1860ko hamarkadaren hondarrean Mariano Erbitik, 50 urteak beteta, bizitzaren erdia behintzat Labaienen emana zuen. Eratutako familia zabalak herrian sendo erroturik –seme gazteena 1869an jaio zen– hainbat ondasunen jabe zen, eta ahaldun, idazkari edota maisu zereginiek eragindako gizarte-itzala ez zen nolana izango. Hala ere, ordura arte lortutakoa atzean utzi eta bizitza goitik behera aldatu zitzaion une hartatik aurrera.

1.5. Bat-bateko etena

1870ean uko egin zion udabearrak Beintza-Labaiengo maisu-lanpostuari, Hezkuntza Publikoko Batzordearen agiriak diotenaren arabera³⁵. Uko egite hori bat-batekoa izan zela iduri luke gainera, eta ez luze hausnartutako erabakia.

Izan ere, urte hasieran bertan, 300 ezkutuko soldata ordaindu zion udalak Mariano Erbitiri 1869ko irakasle-lanaren sari³⁶. Kontu-liburuan idatzitako ordainketa-oharra iragan urteetakoak bezalakoa da eta ez du inolako berezitasunik, baina Beintza-Labaienen topatu dugun Erbitiri buruzko azken albistea da. Martxoan oraindik herriko irakaslea zelakoan gaude, halaxe deklaratu baitzuen Magdalena arrebak Tomas Echenique notarioaren aurrean³⁷; mailegua eskatu zuen Magdalena Erbitik, anaiak hogeituz *Dorrearen* gaineko hipoteka zela-eta ordaindutakoa hari itzuli ahal izateko. Zergatik, ordea? Besteei sarritan dirua uzten ibili zen hura premian zegoelako beharbada?

Zer edo zer aldatu zela agerikoa da. Horixe erakusten du maiatzaren 30ean Beintza-Labaiengo idazkariak Hezkuntza-Batzordeari helarazitako gutunak:

Habiendo renunciado su cargo [*sic*] D. Mariano Erviti Maestro de instruccion primaria de esta villa; cúpleme participarselo á V.S. como Presidente de la Comision de instruccion pública de esta Provincia, añadiéndole al mismo tiempo que un hijo del mismo llamado D. José Erviti y Erasun dotado del correspondiente título, continua desempeñando el citado cargo, con la aprobacion del Ayuntamiento y del vecindario...³⁸.

Maiatzerako, beraz, aita ez zen herriko maisua eta hogeituz urteko semea ari zen ardura hartzen. Behin-behineko lanpostu hura bereganatzen saiatu zen Jose Erbiti udan zehar, eta idatzizko eskaera egin zion abuztuan batzordeari, irakasle-titulua igortzarekin batera³⁹. Udalak ere, ikusi dugun bezala irakasle gaztearekin pozik, eskutitza idatzi zion hilabete hartan bertan batzordeari

³⁴ Adibide gisa, 1866ko urrian hamar ontza urre (320 ezkutu; hau da, 3200 erreal) utzi zizkien Beintza-Labaiengo *Goietxea* etxeke senar-emazteei. Zortzi urteko epea eman zien dirua itzultzeko (NAO, 16595 kaxa, 169 zkia.).

³⁵ NAA, 218283 kaxa.

³⁶ BLUA, 1870eko urtarilaren 31ko udal-erabakia: «300 escudos a D. Mariano Erviti como profesor de instrucción primaria». Joana zen urte osoko lanaren ordaina dirudi. Ez zen soldata kaskarra aurreko hamarkadan zehar jasotakoan aldean: egun haietako 300 ezkutu 3000 erreal ziren.

³⁷ NAO, notario-protokoloak, 18809/1 kaxa, 15. zkia, 57.-59. folioak (1870-III-5). Tomas Echenique, Ihaben.

³⁸ NAA, *idem*.

³⁹ *Idem*: «... respetuosamente espone [...] Que habiendo renunciado su Sr. Padre á la plaza de maestro de instrucción primaria de esta villa de Beintza Labáyen, y quedando por lo tanto vacante dicha plaza á V.S. suplica se digno concedérsela» (Jose Erbitik 1870eko abuztuaren 4an idatzitako eskutitza).

ordezko ari zena behin betiko izendatzen utz ziezaion eskatuz. Mariano Erbitik lana maiatza baino lehentxeago utzi zuela susma daiteke gutuna irakurritan (azpimarratua geurea da): «*El Ayuntamiento [...] espone: que D. José Erviti vecino de esta villa profesor de instrucción primaria, durante los meses que ha desempeñado interinamente ese cargo, lo ha hecho con entera aprobacion y gusto de todo el vecindario...*».

Irakasle berria aintzat hartzeko pisuzko arrazoiak zeuden, horrenbestez, eta aski izan ziren. Irailean aho batez aukeratu zuen udalak Jose Erbiti, eta kargua guztiz beretuta egin zuen lan ordutik aurrera, 1872ra arte behintzat.

Non zen aita bitartean? Zer dela-eta utzi zuen lanpostuaren segurtasuna 15 urtetik beherako sei seme-alaba zituen gizon hark, gazteena, artean, jaioberria zelarik?⁴⁰. Zergatik isildu ziren bat-batean eta sekulako Mariano Erbitiren ordura arteko ibilbidea ezagutzen lagundu diguten udal- nahiz hezkuntza-iturriak? Ausaz, maisua herritik aterarazi zuten gertakizunek ez omen zutelako izan zerikusirik irakaskuntza-lanarekin, beste jarduera batekin baizik. Erbitiren birbilobek gaztetan senideei entzundakoaren arabera, udabearra soldadu joan nahi ez eta ordaintzeko prest zeuden gazteentzat haien partez abiatuko zen norbait aurkitzeaz arduratu ohi zen⁴¹: soldadutza saihestu gogo zuenak dirua eman, ordezkokoak diru horren zati bat eskuratu eta bitartekariak (Erbitik, alegia) poltsikoratzen zuen gainerakoa. Badirudi ordezko gazte batzuek agindutakoa bete gabe ihes egin zutela, eta maisuari laguntza eskatu zioten hainbat pertsona dirua ezeren truke ordainduta gelditu zirela. Engainatutakoen erreklamazioak areagotuz eta garrastuz joan ziren, eta egoerak behartuta herritik alde egitea erabaki bide zuen azkenean Mariano Erbitik.

1.6. Azken urteak

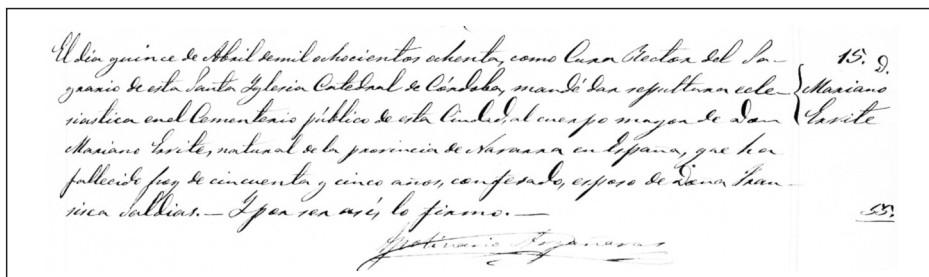
Ezin izan dugu agiri bidez ziurtatu gaur arte bizirik iraun duen azalpen hau egiaz gertatutakoaren isla den, baina garbi dago Erbitik lana, bizitokia eta senide gehienak atzean utzita Argentinara alde egin zuela, 1870ean bertan ziur asko. Bidelagun Baldomera alaba zaharrena izan zuela entzun zuten ondorengoek, eta hala iradokitzen dute guk aurkitutako dokumentuek ere. Zoritxarrez, igarotako denborak irentsi egin ditu bidaiaren xehetasunak: 1869ko maiatzetik aurrera hamar bat urteko hutsunea dago Buenos Airesera iritsi ziren ontzietako bidaiari-zerrendetan. Beharbada Argentina iparraldera jo zuten lehorreratzean aitak eta alabak, Córdoba ingurura⁴², baina gainerakoan ilunak dira Mariano Erbitik Hego Amerikan egindako urratsak. Bizimodua nola atera zuen ere ez dakigu. Bai, ordea, sendiak gordetako agiri bati esker, 1878ko irailan Córdoba bertan bizi zela; hiri hartako Domiciano del Campillo eskribauaren aurrean ahaldun izendatu zuen Erbitik Nafarroan gelditutako emaztea, bikotearen ondasun guztiak behar bezala kudea zitzan.

⁴⁰ Juan Erbiti Erasun 1869ko urriaren 24an jaio zen Beintza-Labaienen. Mariano Erbiti han bizi zen oraindik, bataio-agiriaren arabera (IEA, Mikrofilm saila, 878-2 biribilkia, Beintza-Labaiengo San Pedro parrokia, Bataiatuen 5. Liburua [1840-1885], 148. or.).

⁴¹ XIX. mendeko egun haietan aski ohitura arrunta zen oraindik hura, 1870eko hamarkadatik aurrera Espainiako legeek muga zorrotzagoak ezarri zituzten arren. Ez da ahaztu behar soldadu joan beharreko gazteak zozketa bidez aukeratu izan zirela luzaroan.

⁴² Córdobako probintzian bizi zen Baldomera, Severo anaia gazteagoarekin batera, 1895eko erroldaren arabera; Río Cuarto eskualdeko Sampacho herrian, hain zuzen. Merkataria zela jaso zuen erroldaliburuak. Iturria: «Argentina, censo nacional, 1895». *FamilySearch.org* ([<https://familysearch.org/pal:/MM9.1.1/MWC8-4XQ>], azken aldiz 2014-IX-14an kontsultatua), Baldomera Erviti, 1895.

Bidearen amaieran zegoela eta etxera itzuliko ez zela susmatzen zuenaren jokabidea zen agian. 1880ko apirilaren 15ean hil zen Mariano Erbiti Córdoba hirian, birbilobek gaztetan entzundakoaren arabera Baldomera ondoan zuela, eta hilerri publikoan hilobiratu zuten egun hartan bertan. Zalantzarik gabekoa da datua nahiz eta heriotz-agiriak hainbat akats izan⁴³.

Mariano Erbitiren heriotz-agiria.

Seguru asko egoera estu samarrean utzi zuen Francisca Erasun emaztea Erbiti itsasoratzeak. Senarraren azken egunetan, 1880ko otsailean, Pedro semearen aldeko 4.000 pezetako zorra aitortu zuen eskritura bidez Doneztebeko notarioaren aurrean. Bost urte beranduago, ordurako alargundurik, 5.000 pezeta zor zizkion Franciscak semeari; mailegutan hartutako dirua 'familia behar luzaezinak' asetzeko erabili behar izan zuen, nonbait. 1892an 3.000 pezeta pasatxo itzuli beharra zuen oraindik. Francisca Erasun 1911n hil zen, Tomasa alabarekin Sunbillan bizi zela.

Honaino Mariano Erbitiri buruz jaso ahal izan ditugunak. Hasieran esan bezala, dena den, Basaburu Txikiko euskararen beste lekuko bat topatu izanak abiarazi zuen lan hau. Huraxe aurkeztuko dugu hurrengo atalean.

2. MIGUEL IGNACIO ARMASA DOMINGOTARRA, BASABURU TXIKIKO EUSKARAREN LEKUKO⁴⁴

2.1. Bizitza

Miguel Ignacio Armasa Zozaya, ezagutzera eman nahi dugun autore zahar berria, 1770eko azaroaren 19an jaio zen Labaiengo *Armasa* etxean, eta bi egun beranduago hartu zuen bataioa San Pedro elizan⁴⁵. Pedro Joseph eta Victorianaren hirugarren semea izan zen. Jaiotetxeko paper zaharrek abizenaren jatorria Bakion dagoela diote; nolana den, belaunaldi asko zeramaten armasarrek Labaienen: guraso biak ez ezik hantxe jaio ziren aitaren

⁴³ Iturria: «Argentina, Córdoba, registros parroquiales, 1557-1974». *FamilySearch.org* ([<https://familysearch.org/pal:/MM9.1.1/XFTC-PHJJ>], azken aldiz 2014-IX-14an kontsultatua), Mariano Ervite [sic], 1880.

⁴⁴ Ezinbestekoa izan dugu José Barrado Barquilla (O. P.) irakasle eta historialari domingotarraren laguntza, Salamancan dagoen Espainiako Probintziako Domingotarren Artxibo Historikoan (AHD-PE) Miguel Ignacio Armasari buruzko hainbat albiste topatu eta haiek iturrietan bertan aztertzeke aukera eman digulako. Amaia Urroz labaiendarrak, aldiz, *Armasa* etxean gaur egun dagoen dagoen dokumentazioaren inguruko zenbait datu interesgarri eskaini dizkigu. Beintza-Labaiengo apaiz den Eustaquio Elizalderi esker, azkenik, herriko parrokia-liburuak bertatik bertara miatu ahal izan ditugu.

⁴⁵ IEA, Mikrofilm saila, 887-1 biribilkia, Beintza-Labaiengo San Pedro parrokia, Bataiatuen 2. Liburua (1622-1783), 125. or.

aldeko arbaso guztiak ere, XVI. mendearen hasierako Miguel Sanz de Armasarenganaino bederen. Gogoan dute oraindik herrian *Armasa* elizgizon asko emandako etxea dela: Miguel Ignacioren osaba zahar Juan Josephek (1718-1774) bataiatu zuen urteen joanean domingotar bihurtuko zena. Victoriano iloba, aldiz, aipatu dugu dagoeneko (§ 1.3.)⁴⁶.

Labaiengo *Armasa* etxea.

Erbetik guraso biak bezala, Miguel Ignacio Armasak ia ezagutu gabe galdu zuen aita. 1749an jaiotako Pedro Joseph hagitz gazte ezkondu zen, hamasei urte zituela, eta hil ere gazte hil zen oso, 1773ko urtarrilean. Egun batzuk lehenago hilobiratu zuten etxekoek Serafina jaioberria, senar-emazteen alaba bakarra. Miguel Ignacio bi urteko umetxoa zela, beraz, alargun gelditu zen Victoriana Zozaya, hiru seme zaintzeko zituela. Ez du ematen berriro ezkondu zenik. Ez ziren ama-semeentzat egun atseginak izango.

Hamabost bat urterekin-edo heldu zen ziurrenik *Armasa* etxeko mutil gazteena Iruñeko domingotarren Santiago komentura; 1787ko martxoan hartu zuen tontsura gotzain-jauregian, 1790eko abendualdian osatu zituen ordena txikiak eta urtebete beranduago bihurtu zen subdiakono, Esteban Aguado Rojas apezpikuaren eskutik beti ere⁴⁷.

Ikasketa-ibilbide sendoa osatu zuela ematen du. Teologian lizentziatu zela hainbat iturrik berretsi digute: Armasaren heriotz-agiriaren bazterreko oharrean⁴⁸ agertzeaz gain, Labaiengo hil eta urtebetera domingotarrek

⁴⁶ Victoriano Armasa (1796-1872) izan zen gainera 1849an Mariano Erbiti eta Francisca Erasun ezkondu zituen apaiza. Bistakoa da, beraz, lan honetan aipagai ditugun bi egileek elkar ezagutzerik izan ez zuten arren, Mariano Erbitik Miguel Ignacio Armasaren ondorengo batekin baino gehiagorekin izan zuela harremana.

⁴⁷ *Libro de Matrículas del Señor Obispo Aguado y Rojas* (IEA, 1.282. kaxa, 2. zkia, 36.-37., 144.-146. eta 174.-175. folioak).

⁴⁸ IEA, mikrofilm saila, 879-1 biribilkia, Beintza-Labaiengo San Pedro parrokia, Hildakoen 1. Liburua (1792-1876), 76. or.: «Lector de Theologia. Colegio de la universidad de Alcalá de Henares».

Valladoliden izandako kapituluan⁴⁹ jaso zuten datua. Filosofia ere ikasiko zuten, beraz. Teologia-ikasketak Alcaláko San Tomas kolegioan egin zituen⁵⁰, eta haiek burutu ostean teologia-lektore izan zen arestian aipatu iturrien arabera. Labaiendarraren mendean irakasle-lana betetzen zuten lektoreek; komentu gehienetan teologia-gela izaten zuten, eta fraide bat arduratzen zen ikasi asmoz bertaratutako elizgizon nahiz sekularren heziketat (José Barrado, komunik. perts.). Horrelako lana bete zuten ziurrenik domingotar nafarrak.

Zoritxarrez, San Tomas kolegioko dokumentazio guztia galdu zen desamortizazioaren eraginez, eta Alcaláko egonaldiaren beste inolako xehetasunik ez dugu. Litekeen gauza da Armasak ordena nagusiak Madril inguru hartan osatu izana; Iruñean ez dugu haien arrastorik topatu.

Irakasle ez ezik predikari ere ibili zela pentsa dezakegu, ordenakideak ohi bezala. Gure eskuetara iritsitako testuak dira horren lekuko, Labaiengoak ezin txukunago adierazi zigulako denetan non eta noiz irakurri zituen. 1806an eta 1807an Kantabriako Novales herrian hitz egin zuten; eskuizkribuetan antzeman daitekeenez, bi une haietan ez ezik beste batzuetan ere aritu zitzaizen hango eliztarrei.

1808ko udaberrian, San Vicente Ferrer hizpide hartuta eta Novalesen bezala gaztelaniaz, Gasteizko Santo Domingon egin zuten Armasak predikua. Egun latzak izan ziren haiek komentuan zirentzat; Manuel Herrero historialari domingotarrak XIX. mendean bertan emandako albisteen arabera Napoleonen gudarostea 1807ko urriaz geroztik zegoen hirian (Herrero, 1915 [c. 1825]: 737-752). Urtea bukatu baino lehen Junot eta Dupont jeneralen eta Moncey mariskalaren tropak igaro ziren Santo Domingotik; komentua hartu, nobiziatua ere bai, nobizioak Logroñora alde egitera behartu eta txiki-zio handia eragin zuten. Ez zuten Armasak giro gozorik aurkituko Araban, baina Iruñean ere ez, bertako Santiago komentua 1808ko otsailean berengantatu baitzuten frantsesek, D'Armagnac jenerala buru zutela.

Dena den, ez dugu uste egun haietan Labaiengo predikaria Iruñeko Santiagon biziko zenik: aitzitik, orduko albisteen arabera iduri luke Irañetan benefiziadua zela. Izan ere, hantxe hartu zuten preso frantsesek, Herreroren kronikak dioenez, 'espainiar ona izateagatik'⁵¹: agidanez, garai hartako beste hainbat elizgizon bezala ez zen erasotzaile atzerritarrekin adeitsu agertu, eta horrek eragin zukeen Armasaren atxiloketa. Indarrean hartuta, Iruñera eramane zuten seguruenik. 1809ko uda azkendu aurretik gertatuko zen ezinbestean hura dena, Urquijo ministrari frantsestuak abuztuaren 18an agindu eta irailean indarrean jarritako esklaustrazioaren eraginez komentuetan ziren

⁴⁹ «R.P. L[ect]o[r] Th[eolog]i[ae] Fr. Mich. Armasa, ex-Coll. S. Thom.» (*Acta Capituli*, 1815: 61).

⁵⁰ Akinoko San Tomas Kolegioa domingotarrek XVIII. mendean Alcalán izan zituzten hiru etxetarik bat zen. San Tomas eta Valladolideko San Gregorio kolegioak izen handiko ikastetxe domingotarrak izan ziren XIX. mendearen hasierara arte, Salamanca, Toledo, Burgos nahiz Santiagokoekin batera. Aipatu bi kolegio domingotarrek eragin handia izan zuten inguruko unibertsitateetan; haietarako ikaslerik onenak hautatzen zituzten (Salvador y Conde, 1991: 469). Iruñean bertan ere unibertsitatea izanak ziren domingotarrak XVII. mendetik aurrera; itxi egin behar izan zuten ordea 1771n, Karlos III.ak egindako erreformaren ostean (Salvador y Conde, 1949: 243).

⁵¹ «*Graduaron de buen español al P. Fr. Tomás Gandiaga, y he aquí todo su crimen para ser puesto en captura [...] Malsinaron también al P. Fr. Joaquín del Rosario, y se vió en inminente peligro de ser pasado por las armas. Por igual razón fué conducido preso desde el pueblo de Irañota [sic] el P. Lector de teología Fr. Miguel Armasa, originándole su total ruina no menos que a los anteriores*» (Herrero, [1915]: 753).

elizgizon guztiei nor bere herrira itzultzeko hamabost eguneko epea eman baitzieten (Goñi Gaztambide, 1972: 327). Nafarroako 49 komentutako elizgizonek utzi behar izan zuten komunitatearen bizilekua, Iruñeko bederatzi fraide-etxetakoek barne (Oloriz, 1910: 190 eta 353). Santiagoko prioreak komentuko eliza ez ixteko eta fraide gutxi batzuekin bertan gelditzeko baime-na lortu zuen, baina alde egin behar izan zuten domingotar gehien-gehienek (Herrero, [1915]: 752-753).

Armasa izan zen haietako bat. Egoerak behartua, ordura arteko bizimodutik indarrez erauzia, jaioterrira itzuli eta hantxe eman zituen azken urteak. Labaiengo predikurik zaharrena 1810eko Aste Santukoa da; herrian izango zen une hartarako. Ondorengo hilabeteetan idatzitako beste bi sermoi eskuratu ditugu baina haietan esandakoaren arabera garbi dago San Pedroko pulpitura gehiagotan igo zela.

Fernando VII.ak 1814ko maiatzean utzi zuen baliorik gabe bost urte lehenagoko esklaustrazioa. Armasarentzat, ordea, beranduegi iritsi zen erabakia. Aste gutxi batzuk lehenago hil zen Labaienen, Iruñera itzuli ezinik; 1814ko otsailaren 22a zen. Jaiotetxeari zegokion hilobian ehortzi zuten, heriotz-agirian irakur daitekeenez.

2.2. Eskuizkribuak

Miguel Ignacio Armasak 1806 eta 1811 bitartean ondutako sei predikazio-testu ezagutzen ditugu guztira; gaztelaniazkoak lehenbiziko hirurak (1806-1808) eta derrigorrezko jaioterriratzearen ostean euskaraz prestatuak ondorengoak (1810-1811). Lesakako *Txallarrenia* etxean aurkitu genituen batzuk zein besteak XX. mendearen bukaeran. Ez dakigu nola heldu ziren hara; bai ordea Zugarramurdin apaiz eta Lesakan klausurako lekaimeen komentuko kapilau ibilitako Francisco Lekaroz Etxeberria (1880-1970) luzaz bizi izan zela etxe hartan. Berak jasoko zituen agian, auskalo nondik eramanda.

42-43 cm. luze eta 30-31 cm. zabal dira erabilitako paper-orriak; denboraren poderioz erregulartasuna galdu dute ertzek hainbat tokitan, baina lantzean behin baino ez da gaurdaino bazterretako testu-zatirik galdu. Sei sermoiatarik bostek erditik tolestutako orri bana hartzen dute; salbuespen bakarra jositako bi orri behar izan zituen euskarazko lehen predikua da, denetan luzeena. Armasaren letra txiki dotore askoak goitik behera eta alderik alde bete ohi zuen papera, orrialdeko 60-70 bat lerro osatuz; baita adierazi ere, beheko muturrean, orrialde bakoitzean zenbat idatzi zituen. 325 lerro ditu predikurik zaharrenak, 222 bigarrenak eta 223 azkenak. Zutabe bakarrean idatzi zuen beti, tinta beltzez.

Testuak ez dira zirriborro hutsak, jendaurrean irakurtzeko prestatu diren bertsioak dirudite. Bada hala ere zuzenketarik, baina ez dira gehiegi eta txukuntasun osoz egin zituen, okertzat jo zuena sarritan gogotik tatxatuz. Akats gutxiko idazkiak dira, oro har. Esku bakarra ageri da; egilearena, hasi eta buka. Ez dago zuriunerik, ez apaindura berezirik, Armasaren sinadurarena ez bada. Bildu ahal izan ditugun prediku guztiak sinatu zituen, irakurketa-herria eta urtea zehaztuz; zinez eskertzeko moduko ohitura.

Arestian esan bezala, erdarazko hiru predikuetako bi Kantabriako Novales herrirako prestatu zituen. Lehenbizikoa (1806) Jasokunde egunean

irakurri zuela ematen du, eta Ama Birjinaren handitasuna agertzea izan zuen helburu. Bigarrena 1807ko Ostiral Santukoa da; Birjinaren bakardadeaz aritu zen ordu hartan Armasa. 1808an, adierazi legez, San Vicente Ferrer izan zuen mintzagai Gasteizen; domingotar valentziarraren bizitza azaldu, jasan zituen bidegabekeriak salatu eta gizaki askoren iluntasuna argitu nahi izan zuen zuzizat jo zuen. Ez zien entzuleei harritzeko moduko eredia aurkeztu, frantsesak hiria eta Santo Domingo komentua arpilatzen ari zireneko giro hartan.

Euskarazko hiru sermoiei dagokienez, zaharrena –berehala aurkeztuko duguna– 1810eko Bazkoaldian idatzi zuen. Ostiral Santuan mintzatu zitzaizen Labaiengo eliztarrei, hiru urte lehenago Novaleskoei bezalaxe. Egunari zegokion legez Kristoren Nekaldia izan zuen ardatz domingotarraren jardunak; gurutze-bidean Jesusek jasandako oinaze eta irainak gogoratzearekin batera, aspaldiko sakrifizio hari bizkarra emanda bizi ziren bere garaiko kristauen hoztasuna eta esker txarra salatu nahi izan zituen Armasak. Labaiengo festaburua zela-eta idatzi zuen 1810eko bigarren predikua eta 1811ko martxokoa da hirugarrena; hauetaz lan honen bigarren saioan arituko gara.

2.3. Edizioaren irizpideak

Armasak idatzitakoa hitzez hitz aztertzeo aukera eskaintzea izan da gure asmo nagusia, baina aldi berean testuak argitasunez irakurtzeko moduan paratuz. Horrenbestez domingotarraren grafia eta azentu-markak bere horretan utzi ditugu, baina puntuazioan ukituak eginez (hura arintzeko gehienetan), eta letra larri-xehean erabilera ere moldatuz, gaurkoturik ematen saiatze aldera. Harridura eta galde-ikurrak, haatik, ez ditugu aldatu, labaiendarrak beti oraingo eran baliatu ez zituen arren. Bananduta daude, bestalde, eta egungo arauen arabera idatzita Armasak loturik emandako zenbait hitz bikoite (*ezbazen, adituagaticere, bearduen, aldetequen, alaere, adizazue, beguiratzi-tzue...*) baina osagaien arteko harreman fonetiko argia ageri dutenak (*etzaquiela, etzion, illtzela...*) zeuden-zeudenean transkribatuta topatuko ditu irakurleak.

Tarteka baztertu egin zuen Armasak hasieran idatzitakoa eta zuzenketa lerro artean idatzi. Hainbatetan ez dugu gaitzetsitakoa aintzat hartzerik izan: alderik alde eta goitik behera taxatu ohi zituen domingotarrak albo batera utzitakoak eta zaila gertatu da, ezinezkoa batzuetan, haiek irakurtzea. Labaiendarraren zuzenketak lehenbiziko adierazpena zeharo ilundu ez duenean, oin-oharretan jaso dugu jatorrizko testua. Oin-oharrak baliatu ditugu, halaber, egilearen akats argitzat hartutakoak edota papera hondatzearen eraginez galdu direnak aditzera emateko. Kasu hauetan, gorputzean emandakoa gure irakurketa da eta eskuizkribuan irakurtzen dena oharren bidez adierazita dago. Domingotarrak idatzi zuena okerra ote den zalantzazkoa iruditu zaigunean edo zerbaitengatik deigarria iritzi diogunean, aldiz, jatorrizkoa eman dugu gorputzean, eta azpiko oharrak azalpenetarako erabili.

Kortxeteak, alde batetik, sermoietan ageri diren laburdurak osatzeko erabili ditugu. Beste alde batetik, eta Armasak predikua zatika banatu zituenez, banaketa hori kortxete arteko zenbakien bidez adierazita dago.

[1]

Sermon de la Passion en Lavayen
 año de 1810
 por mí
 Miguel Ygnacio de Armasa.

Passio Domini nostri Jesu-Christi secundum quatuor evangelistas.

Alacoa dá, nere christavac, egunoroco costumbrearen ingarra tá poderioa ecen gauza guciz andiay tá admiragarriay quentzen baytie berun admiracioa. Cér gauza admiragarriagoric ceyrue ordena tá anditasuna baño? Cér admiragarriagoric Eguzquiaren arguia baño, ceyrua, lurra, itsasoa tá gañeraco gauza guciac aclaratzen tuena baño? Tá ala ere ez dá iñor admiratzen ayñ gauza ederra ecusiaz, ez dú alabatzen ayñ gauza ederraren Eguiñzallea tá Conservazallea, cergatic ecusten bay dú egunoro gauza bera. Yeusten bagara lurraco gauzatara, cér gauza admiragarriagoric guizona baño, yá arimaren aldetic, yá gorputzare-natic; ceñean arquitezen dire amberce sentido, amberce conducto, amberce miembro, yá barrendic, yá campotic, tá amberce zayñ gorputz gucian errepar-tituac ecen erran bayzuen guizon yaquiñ batac etzaquiela certan manifestatzen cén gueyago Jangoycoaren yaquiñduria, ceyru andi orien obra admiragarrian edo guizonaren gorputzaco obran? Tá ala ere, cergatic ecusten dugun egunoro guizonaren gorputzaren fabrica au, ez gara admiratzen eguiazqui admiragarria dén gauz onetaz. [2] Modu berean, egunoro aditzen dugu izandu dén tá izanen dén gauzaric andiena, tá ala ere gauza artaz iñor admiratzen ez dá. Cér gauza izandu dá, cér izan dateque admiragarriagoric Jangoycoaren Semea guizon eguiña illtzela baño? Gurutzean paratu zutela Jangoycoa baño? Ladronen artean Jangoycoa chinchillica egondu cela baño? Pensatu dezaquegu, gogoratu da-quiuguque gauza andiagoric? Gauza admiragarriagoric? Sabbaco erreguiña amberce admiratu cén ecusi zuenean Salomon erreguearen familia, palacioa, poderioa tá gobernu andi ure ecen ez bay zaquien cér pasatzen zatzion. Baño cembat ez dá admiragarriagoa ecustea Jangoycoaren Semearen humilldada Salomon erreguearen anditasuna baño? Nola ez gara choll aturdituco ecustea-requiñ Jangoycoaren Semearen humilldade icaragarria? Yeutsi cenean Jangoycoa Sinayco mendira publicatzera bere legue santa hebreoay, amberce icaratu ciren hebreoac aditu zutenean Jangoycoaren voza ecen erran bay cioten Moyses propheta santuari: itz eguiñ ciguzu zúc Jangoycoaren partetic, tá adi-tuco zatugu: ez dizagula itz eguiñ Jangoycoac, ez gatecen bearbada beldurraz ill. Zauqueten milagrotzat ez guelditzea illic guizona Jangoycoaren voza aditzeare-quiñ. [3] Bada ayñ gauza beldurgarria bazen aditzea Jangoycoaren voza, cér izan-nen dá consideratzea Jangoycoa socaquiñ lotua, azoteaquiñ azotatua, lichtuz betea, bofetonaquiñ heritua, aranzaz coronatua tá guizon gachtoen tá ladronen erdian chinchillica gurutzean paratua? Ecusi zutenean Job santua bere adisqui-deac urdandegui batean eseria, burutic oñatara materia bat eguiña guciz pode-rosoa tá averatsa lenago ezagutu zutena, amberce arritu ciren ecen zazpi⁵² egun tá zazpi gab pasatu citzazquien zaudelaric arequiñ eciñ ari itzic erranaz, artu zuten icararia cela medio, ecusiaz ayñ estadu lastimagarrian santu ure. Bada

⁵² Jatorrizkoan *zapi*.

amberce admiratu baciren ecusi zutenean Job santua bere adisquideac modu artan, nolacoa izan bear luque gure admiracioac ecustearquiñ ez guizona baccaric cena, baycic Jangoycoa ta guizona, chinchillica gurutzean, gucia leprosoa cirudiena, amberce golpequiñ itsustua, amberce heridaquin zauritua, amberce llaqaquiñ puscata? Job santuaren estadu lastimagarri arc ala aturditu bacituen bere adisquideac ecen zazpi egun tá zazpi gabaz iduquitu baycituen mutuac tá mingañic gabe bezala, cér izanen dá arrazobe eguitea guc, ayñ ecusqueri lastimagarriagoa tá admiragarriagoa guerun beguien aytziñean ecusten dugunac? [4] Ecusi zuenean Achioec Holofernes assyrioen exercitoaren generalaren burua bere gorputzatic separatua, dio Escritura Santac casic guelditu cela illa tá erori cela lurrara⁵³ aturdimentuaren tá beldurraren anditasuna cela medio. Cembat gueyago aturdirriagoa dá izatea illa viciaren Eguiñzallea, izatea ebaquia baño Holofernes tiranoaren burua? Nola bada etzayo casic ateratzen bere arima guizonari tá erortzen ez dá lurrara consideratzearequiñ ayñ obra andia, Jangoycoaren clemenciarena? Cér gauza gueyago admiratu gaytzaquenec, bada, gure fede santac eracusten diguna baño, illcela Jangoycoa? Cergatic nayz ez izanduagatic illa Jangoycoa Jangoycoa dén aldetic, baño nola Christo guizon ure baycen dembora berean Jangoycoa, eguiazqui guizon ure ill cenean erraten dugu illcela Jangoycoa. Ayñ imposiblea uste izandu zuen munduac cela gauz au, illtzea Jangoycoa gure erremedioagatic, ecen lurraco erregue tá principe guciac, elcar artu izan baylute bezala, guciac abiatu ciren perseguitzen berun armaquiñ aguitz crueldade andiarequiñ doctrina santa au munduan lembician eracusten assi cirenac, zauquetalaric eroqueri anditzat Christo gurutzificatuaren predicacioa. [5] Baño guc, chistavac, siñestatzen dugunac fede firmearequin tá erreverenciatzen dugunac humilldade andiarequiñ mysterio santu au, ciertoqui confessatu bear dugu gauz au: motivo andi tá importanciaren bat izandu cela, ceña cela medio Jaun Soberano ure dignatu baycen eriotzea padecitzera. Cergatic admiracio gucia garaytzen duen ayñ gauz andia etzatequen errecibitu ez bazen guci fructu aundiren baten motivoz. Ecin pensatu dezaquelaric bada guizon batac gauza andiagoric au baño, au dá, Jangoycoa illtzelaa baño, aguerian dago etzatequela eguiñ guizonen erremedioraco tá Jangoycoaren gloriaraco gauza andiago tá admiragarriagoric, Jangoyco guizon eguiñac gugatic padecitza baño. Gure erremedioa, bada, tá Ayta eternoaren gloria izandu ciren Jaun Soberano aren Passio santaren motivoac. [6] Utzitzen dugularic orayñ alaco Passioa padecitzean pretenditzen zuen bere Ayta eternoaren gloria, consideratu dezagun nolaco deseo zuen Jaun piadoso arc gure erremedioarena. Obraren anditasunatic ezagutuco dugu caridadearen anditasuna; eman diotzagun Jaun maytagarri ari dagozquion graciac tá corresponditzen zayzquion esquerrac ayñ beneficio admiragarria guri eguiñaz, nola izandu baycen bere vicia ayñ tormentu andien erdian gure erremedioagatic ematea. Vichtu zagun, chistavac, vichtu zagun gure fedea; tá adituagatic ere egunoro Christoc padecitu zuela gugatic, Christoc eman zuela bere vici sacratissima gure amorioagatic, izanagatic gauz au aditzeco egunoroco costumbrea, ez dazagula galdu christau fiel batac izan bear duen admiracioa ayñ gauza icaragarri tá andiaz, nola izandu bayciren Christo gure Jaunaren Passio santacoac, orayñ manifestatuco di-

⁵³ Ez da irakurketa garbia, tolesdura baten zimurrak bete-beteen harrapatu baitu hitza, eta ia ezabatu.

zueden bezala, lau evangelista santuac contatzen tiguizten moduan. Fiñ santu au logratu dezagun, acuditu dezagun Jaun Soberano aren gurutzearen oñara: tá escatu diozagun onetaraco viotz guctic bere gracia, erraten diogularic Ayta Gure tá Ave Maria bana. [7]

Passio Domini nostri Jesu-Christi secundum quatuor evangelistas.

Nolacoa izandu cén Jayngoycoaren (sic) Semeac gú salvatzeco izandu zuen deseoa, gure amorioagatic padecitu cituen doloreatic ezagutu dezaquegu. Diot, christavac, Jangoycoaren Semeac gure amorioagatic padecitu cituen doloreac manifestatzen digutela ceyñ deseo andia izandu zuen Jaun Soberano arc gú salvatzeco. Nolacoac izandu ciren, bada, bere Passio santan Jaun Soberano arc padecitu cituen doloreac tá oñaceac declaratzen digute berun evangelioetan lau evangelista santuac, San Matheoc, San Marcosec, San Lucasec⁵⁴ tá San Juanec. Ez nayz evangelista santu oyec contatzen tiguizten pausuatan luzatuco anitz, ez dadiñ iñor aspertu; baño zuey tocatzen zaytzue, christavac, pausu bacochean ongui tá espaciaz pensatzea. Espaciazco pensatze au dela medio ichequico dá gure arima bere Erredentore Soberanoaren amorioan tá becatuaren al detequen aborrecimenturic andiencan, bada becatua izandu cén ayñ Passio gogorraren causa tá motivo gucia. [8] Abiatzen naycelaric, bada, Christo gure Jaunaren Passio santaren principiotic, lembicico dolorea, tá ure icaragarria, izandu cén odolazco icerdi ure, bere barranean arima santissima arc sentitzen zuen oñace arc aterarici ciona. Bada nola munduan guertatu izandu diren gauza admiragarri gucien artean au izandu baycen admiragarriana, cergatic ez dá guizonen artean beñere ecusi odolazco izerdia iñorc ere izandu duela, dá gauza guciz convenientea consideratu ditzagun ayñ oñace andiaren causac, bada eraguiñici cioten odolazco icerdia. Odolazco icerdia ure eraguiñici cion oñacearen lembicico causa dirudi izandu cela yá preparatzen citiozten tormentu izugarrien errerepresentacioa tá ezagumentu clara. Bada gueroco gauzac orayñ guerun beguien aytziñean presentec bayguiñauzqui bezala errerepresentatzen tigon potencia, imaginacioa deytzen dena, potencia au Christo gure Jauna baytan (berce potencia guciac bezala ere) cén aguitz perfectoa: potencia onequiñ, bada, yá aren gañera eldu ciren tormentu guciac, burlac, deshonorac, bofetonac, azoteac, aranzac, itzeac, gorputz virginala ure chinchillica gurutzearan egon bearra, bere miembro sagradu guciac tiraca luzaturic berun lecuetic tá yunturatic ateriac izan bearrac, padecitu bearzuen egarria, emanen cioten beazuna tá ozpiña gañeraco tormentuaquiñ, ayñ perfectoqui, ayñ ederqui tá claro Jaun Soberano ari bere imaginacio santac errerepresentatzen cition bere beguiaquin aytziñean ecusico baycituen bezala. [9] Celaric bada Christoren gorputz sacratissimo ure izandu den gorputzic delicatua ta tiernoana, Espiritu Santu⁵⁵ Jaunaren obraz bacarric Maria Santissimaren sabelean concebitua tá eguiña bezala, eciñ utzi zezaquen Christoren naturaleza humanac, bere Ayta eternoaren tá guizonen consuelo gucia faltatu zatcionac, artu gabe pena tá sentimentu guciz bortitza bere aytziñean ayñ tormentu gogorac yarri citzazquionean. Au

⁵⁴ Originalak ez du ergatibo-markarik: *San Lucas*.

⁵⁵ Loturik eman zuen horrako horretan Armasak: *Espiritu Santu*. Gainerako guztietan, aldiz, marra batek bananduta idatzi zituen bi hitzak.

izandu cén odolazco icerdia eraguñici cion lembicico causa edo motivoa. Bigarrena izandu cén bere Ama S[anti]s[i]maren tá guciz matearen oroytzapena, tá arc padecituco cituen penac ematen cioten sentimentua. Ceñaren arima zaquien Jaun Soberano arc pasatuco zuela oñace guciz viciaren ezpatac, ecustearquiñ bere semea chinchillica gurutzean guizon malehechoren erdian llagaz betea tá gorputz virginala ure choll itsustua, ecustearquiñ bere beguiaquiñ itzeac, tá aditzearequiñ bere biarriquiñ malluen golpeac tá burlatuco citzazquionen blasfemiac. Ayñ andia cén bere ama santissimaz zuen sentimentu au ceyñ andia cén cion amorioa, ceyñ baycen alacoa ecen Jangoycoaz landera ez baytzen ceyruan tá lurrean criaturaric amberce mate zuenic. [10] Yrugarren causa ez tiquiagoo cén consideratzea bere discipuloen falta andia, ceyñ amberce arrazobe ta aviseoquiñ preparatu cituen lenago battalla artaraco, ceyñ amberce milagroequiñ aseguratu cituen fede santan, tá ceyñ ayñ favore andiaquiñ obligatu cituen bere amorio tá fidelidadeara: tá ala ere ayetatic batac ucatuco zuen, berce batac dirutan salduco zuen, tá berceac bere Passio santan bere etsayen escuetan utziric choll desamparatuco zuten. Laugarren causa, lenaco irurac baño andiagoo, cén yende miserable eriotzea eman nay cion aren becatua tá becatu andi ure cela medio padecituco zuen destruccioa; Jangoycoaren Semea illtzeaz eguitera zoayen becatua, ceyñ zaquien Jaun onec izanen cela destierro tá cautiverio eterno batequiñ castigatua. Bada bere Passio santa baño lenago, beguira egondu zaquiolaric ocasio batean Jerusalengo ciudadeari, negar eguiñ bazuen Jaun Soberano arc yaquiñaz ciudade ure gucia izanen cela destruitua ure illtzeaz eguiñen zuen becatua cela medio, nolacoa izanen cén Jaun onen sentimentua ecusten zuenean yá eguitera zoayela ciudade ure becatu abominable ure; ecusten zuenean yá ateatan zagola becatu ure? [11] Bortzgarren causa, tá ure eciñ explicagarria, cén eciñ contatu adiña guizonen naguitasuna tá desagradecimentua: ceñec zaquien eman nay cien berun arimen ayñ osasun deseagarri au, eguitera zoaquiñ ayn favore andi au, preparatzera zoaquiñ ayñ erremedio santificagarri au despreciatuco zutela berun becatuen penitencia pichca bat ez eguiñ nayaz, amberce trabajuquiñ, amberce deshonraquiñ tá amberce oñaceaquin favore au Jaun arc ayi eguiñ ondoan. Bada gauza yaquiña dá aguitz gueyago sentitzen duela yornalero batac bere yornala ucatzean eguiten zayon injuria tá desagradecimentua, lana eguiteman izandu zuen nequea baño. Motivo onengatic Ysaías propheta santuaren agotic quejatzen dá gure Salvadorea bera diolaric onela: provechuric gabe trabajatu nuen; alferrean tá fructuric gabe consumitu nuen nere fortaleza. Archac bacarric sentimentu onen anditasuna entenditu dezaque; ezagutzen duenac Christoren Passio santaren gogortasuna, medicina onen ontasuna, tá gure salvacioaren gurutzean Jaun arc izandu zuen deseoa. Yru gauza oyec, ceyñ izandu ciren Christo baytan guciz andiac tá eciñ gogoratu ere zatzizquiguquenac, aumentatzen zuten eciñ erran adiña Jaun Soberano onen pena tá sentimentua. Especialqui zaquiolaric aguitz gogorquiago izanen cirela castigatuac penitencia pichca bat ez eguiñ nayaz ari amberce costatuco zatzion erremedioa despreciatuco zutenac. [12] Sentimentuen causa oyec guciac, bada, exercito bat bezala itsatsi citzazquion Jaun Soberano ari beyngoan, tá ala ayñ pena andia causatu zuten aren violetzean ecen berac erraten baydigu Escritura Santan onela: bete dá naygabez nere arima, tá nere vicia urbilldu cén infernura. Erran naydu: nere arimaren oñaceac, infernuco tormentuay casic iduriac, atormentatzen tá chiquitzen

naute. Oñace onen anditasuna, bada, manifestatzen dú asqui tá franco odolazco icerdi genero arc, guizonen artean orañic beñere ecusi izandu ez denac, tá lurraraño Jaun Soberano ari ichurtzen zatzionac. Gauz onec, izan datequen admiragarrianac, manifestatzen digu ceyñ pena andiz egonen cén betea Jaun Soberano aren arima santissima alaco izerdia eraguñici cion pausu artan. [13] Abiatu gatecen orayñ explicatzen bere gorputz sacratissimo artan padecitu cituen doloreen anditasuna tá salla. Gauz au ecusico dugu ez Christo gure Jaunac padecitu cituen tormentuatatic bacarric, ecen bayta ere Jaun aren tá Demonioaren artean Passio santaco demboran izandu cén peletic. Bada Christo gure Jaunac bere Ayta eternoari tá guri cigun amorio guciz ichequiaz deseaten cituen tormentu guciz gogorrac, izan zadin guciz abundantea gure erredencia tá manifestatzeagatic obequiago guri onela cigun amorioaren anditasuna; tá dembora berean Demonioac Christori cion aborrecimentu guciz icaragarria cela medio trazatzen tá armatzen cion Jaun ari, bere ministro madaricatuez valiatzen cela, bere eriotzea tá destruccia: tá ala deseaten zuen alchatu Jaun Soberano aren contra al zezaquen modu gucian, asetzeco bere aborrecimentuaren errabia Jaun aren tormentuaquiñ; cergatic experimentatu bay zuen Jaun ure bere contrario andia, guizonen arima tá gorputzatatic Demonioa bota zuena, tá cergatic illaricitzearequiñ Jaun ure uste zuen banatuco zuela mundu gucian bere erreynoa tá guizon guciac obedecituco zutela aren mandu infernala. [14] Christo gure Jaunac bada, guri cigun amorioz; tá Demonioac, Christori cion aborrecimentuaz, deseaten cituzten izan zatezquen tormenturic gogorrenac. Baño atere cén victoriosa Christoren caridadea, ceyñ ez Diabruac armatu cition tormentuac bacarric, ecen bayta guciz andiagoc ere zagon aparejatua gure amorioagatic padecitzera. Eciñ ichedenaz bada Demonioa, errabiaz tá coleraz, pensatu tá eguiñ cizquiozaquen gaytz guciac procuratu cition eguitea. Tá ala padeciri⁵⁶ cition Jaun Soberano ari amberce deshonra, amberce blasfemia, amberce injuria, amberce desverguenza, amberce azote, amberce falso testimonio tá especialqui amberce colera, crueldade tá odio sacerdote principalenacganic tá ciudadeco personage ayenganic. Nola ez bayta possible explicatzea bear bezala tormentu genero oyec guciac, al dezaqueden lastertasunarequin gueyago contactuco tut explicatuco tuden baño. [15] Eguiñ ciozan, bada, ynfernuco etsay arc Christo gure Jaunari gogorragoa bere Passio santa, paratu cion Judas desventuratuari bere viotzean saldu ciecala precio despreciagarri batean bere maestru dulcea tá ona bere etsay amurratuay. Au izandu cén Christoren injuria tá lembicico tormentuatic bat. Ceyñ gauza sentigarria ez dá izatea persona bat bere familliacoc, bere adisquideac, ceñi favore andiac eguiñ cition, saldua? Cér gauza indignoagoric izatea baño diruatan tá besarca falsoarequiñ bere etsayay saldua arc berac, amabi apostoluen compañean Jaun arc berac paratua zagonac, ceyruco doctrinaren alimentuarequiñ alimentatua izandua cenac, virtute gucién exemploac ecusi cituen arc⁵⁷, enfermedadeac sendatze-co tá guizonen gorputzatatic demonioac botatzeco berce apostoluac bezala

⁵⁶ Dirudien bezala [padecitu + arazi] bikotearen batura baldin bada, hitza osatu gabe dagoela eman du. *Padecirici* behar luke agian.

⁵⁷ *Ecusi cituenac arc* dakar Armasak, baina *ecusi cituenac* beranduago idatzi zuen, aurrekoa tatxatu ostean, eta *arc* ondorengo lerroan egonik zuzenketan komunztaduraz ahaztu zela interpretatu dugu. Tatxatutakoa *n* batez amaitzen delakoan gaude; irakurketa zailekoa da.

potestadea errecibitu zuen arc, Christoren mayacoa cen arc? Maldade onen indignidadea Christoc berac explicatu zuen, erran zuenean: nerequiñ sartzen duenac bere escua plateran, arc salduco nau. Traydore onetaz beraz quejatzen dá Escritura Santan, erraten duelaric onela: gayzqui itz eguiñ izan bacidan nere etsayac, sufrituco nuen: tá aborrecitzen ninduanac erran balitu maldade andiac nere contra, bearbada gordeco nintzen arenganic. Baño zuc, nere compañeacoac, nerequiñ yaten cinduenac, zuc, amberce favore eguiñ dizquitudenac, ayñ obligatua zagozquidenac, nere etsayay entregatu ninduzun tá eguiñ ciñen ayen capitana lotu nindazaten? [16] Etzen izandu tiquiagoo lotutzen Jaun Soberano ari eguiñ cioten injuria, Jaun arc berac manifestatu zuen bezala, erran zuenean: ladron batengana bezala atera zazquidate ezpataquiñ tá maquillaquiñ lotzera? Eguiazqui, Jauna, ladron bat bezala zara tratatua, cergatic ladronacgatic padecitzen duzu; orrengatic ez dá gauza admiragarria ladronac mereci zuten castigua sufritzen baduzu. Ceyñ maldade andia ez dá guizon on bat, guizon honratu bat, obenic ez duen guizon bat eguitea preso publicoan, lotutzea gucien aytziñean tá eramatea tribunalera vicia quentzeco sentencia aren contra ematera? Bada ceyruen tá ayngueruen Jaunac tormentu oyec guciac padecitzen tú. Seguitzen dá berela bere discipuloen íessi eguitea, ceñec etzion sentimentu tiquiagoo maestru piadoso ari causatu; bere discipuloay ceyruco doctrina eracusten, fede santan firme paratzen amberce dembora maestru on arc pasatu zuen, amberce eguiteco izandu zuen, amberce milagro ayen aytziñean eguiñ cituen, tá ayec beruc Jaun aren icenean yá anitz milagro eguiñ cituzten; tá orayñ lance onetan íessi eguiten dute tá utzitzen dute berun maestru ona bere etsay amurratuen poderioan? Dá maldade bat vicia quentzea mereci duena abandonatzea semeac berun guratsoa, subditoac berun superioea tá discipuloac berun maestra vicia galtzeco peligran daudenean; bada Jaun onec, celaric gucien guratsoa, gucien superioea, gucien maestra, experimentatu zuen bere baytan abandono au zagolaric izan zatequen peligruric andienean, bada guciac utzi zuten bere etsay amurratuen escuetan. [17] Preso eguiñic modu onetan Jaun Soberano ure, cembat juez infameen aytziñean tá tribunaletan⁵⁸ ez dute presentatzen! Daramate lembician Annaseren ichera, andic Cayphaserenara, guero Pilatoserenara, andic Herodesenara, emendic berriz Pilatosenganara, ceñec guciac bayciren juez injustoac tá Jaun Soberano aren contra itzuliac zaudenac. Norc sufri dezaque sentencia eman bear duen jueza bera ebilltea testigo falsoen billan? Alacoac izandu ciren Annas tá Cayphas, ceñec billaturic testigo falsuac juzgatu zuten mereci zuela Christo gure Jaunac eriotzea. Ez dá compadecitzen ez denic persona justo bati padeceritzen diotenean. Edoceñec detuco guiñuque Jangoycoa testigotzat arrazoberic gabe padericico baliguquete. Baño Christo gure Jaunac, adituagatic acusacio infameac, testimonio falsoac tá guezur claroac, etzuen idequi bere ago bedicatua, etzion erraneric injuri andi arc itz bat ere; bere Ayta eternoari cion erreverenciac tá gugatic padecitzeco zuen deseoac iduquirici cion bere miñgayñ santua ichillic. Nic, dio Jaun arc Escritura Santan, sorra izan baynintzen bezala ez nuen aditzen, mutua izan bay nintzen bezala ez nuen idequitzen nere agoa, tá eguin nintzen aditzen ez duen tá bere agoan errespuestaric ez duen guizon

⁵⁸ *Tribunaleta* irakurtzen da. Agian orri bazterreko azken *n* bat ezabatu egin da.

bat bezala. Paratu nion nere agoari sarralla bat yequi cenean becatorea nere contra: mututu nintzen, humilldu nintzen, utzi nuen nere defenza; tá nere oñacea berritu cén. [18] Añaditzen zaye Jaun Soberano aren dolore tá injuriay berce dolore tá injuria berri bat ucatzearequiñ Jaun ure bere discipulo guciz mateac, apostoluen principalenac, San Pedroc: apostolu onec, soldaduac tá juezac amenazatu gabe, cergatic aditu zuen nescato bat erraten ure ere cela Christoren discipuloa, eranzun zuen ez beyñ tá bí aldiz, bay iru aldiz ere, etzuela ezagutzen Christo, etzaquiela nór cén, etzela Jaun aren discipuloa. Amberce milagro Jaun ure eguiten ecusi zuen arc; Ayta eternoaren, Jangoyco viciaren Semea cela lenago confessatu zuen arc; Christoren gloria Thaboreco mendian ecusi zuen arc; Ayta eternoaren voza aditu zuen arc; Moyses tá Elias propheta santuac Christorequiñ bere Passio santaren gañean itz eguiten aditu cituen arc, apostolu onec berac dio beyñ, bí tá iru aldiz ez daquiela nór dén Jesu-Christo, ez duela ezagutzen guizon ure, ez dela aren discipuloa; tá au gucia Christo beraren presencian. Eciñ explicatu dateque Christo gure Jaunaren pena San Pedro bere adisquide andiaren ucatze onec eman ciona. Baño Jaun misericordioso ure amberce urricaldú cén Pedro bere discipulo mateaz ecen beguiratu baycion galdu zatzion apostolu ari ayñ begui compassivoaquin, ecen ecusiric Pedroc beguira zagoquiola Christo bere maestru ona, amberce penatu cén Jaun ure modu artan ucatuaz ecen atereric zagon lecutic abiatu baycen negar andiac eguiten bere becatu artaz. [19] Seguitzen dire azoteac, gorputz sacratissimo ure despedazatu zutenac. Ceyñ gauza infamea cén azotatzea ez Jangoycoaren Semea, ecen berce edoceyn guizon despreciagarri ere? Azoteen castigua dá izan datezquen castiguen despreciagarriana: dá aurray, esclavoay tá ladronay ematen zayen castigua; castigu au, bada, criatura gucien Jaun tá Yabeac, ladronacgatic padecitzen zuen arc nay izandu zuen sufritu; nay izandu cituen eramen bere gorputzean guerun ladroncariacgatic guc mercei guiñtuen azoteac; nay izandu cituen eramen azoteac consolatzeagatic bere exemploarequin tá animatzeagatic pacienciará martyr santuac, ceñec zaquien Jaun arc izanen cirela gogorqui azotatuac. Cér izanen cén bada ecustea gorputz guciz ederr ure, gorputz inocentissimo ure lotua, billuchia, amberce heridaquiñ llagatua, amberce azotequiñ (bortz milla tá gueyagoquiñ, anitz doctore santuc dioten bezala) itsustua tá amberce odol ichurtzen zatziola? Cér izandu cén castigu izugarri onen causa, Ysaías propheta santuac manifestatu zuena baycic, erran zuenean: gure baquearen azotea aren gañean, tá bere gorputzean errecibitu cituen golpeaquiñ guelditu guiñen sendatuac. Erran nay dú: gure maldadeay zor citzazquien azoteac arc eramen cituen, emateagatic⁵⁹ onela Jangoycoaren magestade ofendituari satisfaccioa, alcanzatu cizagun⁶⁰ Ayta eternoaren baquea tá adisquidanza. [20] Bada norc explicatu ditzaque bere Passio santaco demboran Jaun Soberano onec padecitu cituen burlac, blasfemiac, injuriac tá deshonorac? Nola becatu gucien principioa izandu baycen soberbia tá soberbia bera dá orayñ ere maldade⁶¹ gucien causa, gure soberbia principalqui nay izandu zuen Jaun

⁵⁹ Hasiara batean *ematearequin* idatzi, eta ondoren zuzendua.

⁶⁰ 'Genitzan', alegia; *dizagun* formaren analogiaz sorturikoa.

⁶¹ Jatorrizkoan *malde* irakurtzen da. *Maldade* da noski, Armasak berak aurreraxeago idatzi zuen bezala.

Soberano arc curatu bere humilldadearen medicina guciz eficazarequiñ, alaco moduan ecen consideratzen batugu alde batatic bere gorputz santuan padeceitu cituen tormentu guciac, tá berce aldetic eguiñ citioten deshonorac, erran citiozten blasfemiac tá sufritu cituen burlac, dudatu bay dezaquegu cér izandu cén Christo gure Jaunaren Passio santan tormentu gueyagocoa, edo oñacen gogortasuna gorputz santua ure choll puscatu zutena, edo deshonrenen tá burleen indignidadea arima santissima ure mortificatu zutena. Beñic beyñ guizon justoac tá prudenteac gueyago sentitzen tuzte deshonorac tá desprecioac, gorputzaren oñaceac baño. [21] Ez bada humilldade admiragarri onequiñ curatzen gure soberbia, adi zazue berce gauza bat gure soberbia curatzeco berce alacoric eciñ gogoratu zatziguquena. Presentatzen tiete judioay alde batatic Barrabas ladrona tá bercetic Christo gure Jauna, tá galde eguiten die⁶²: ceyñ nay zuten gueldi zadiñ ayetatic libre? Ceyñ nay zuten vici cediñ⁶³? Barrabas ladrona, edo Jesus? Oyu eguiten dute desventuratu ayec libratu cezateela Barrabas ladrona, vici cedillela Barrabas ladrona, baño ill zezateela Jesus; acabatu cedillela len bay len Jesus, yossi cezateela gurutzean Jesus, bada cela Barrabas bera baño gachtoagoa. Cér gauzaric oyu oyec baño madaricatuagoric? Cér abominagarriagoric? Guciac erraten dute desagradecimentua dela maldaderic andiena; alaco moduan ecen, guizon yaquiñ batzuec dioten bezala, etzuten legueac oneyn maldade andiaren contra paratu castigoric, izanaz desagradecimentua merce luqueen bezala guizonac castigatzea possible ez dena; motivo onengatic utzitzen dute legueac desagradecimentuaren castigua Jangoycoaren escuetan, merce duen bezala Jaun arc castigatu dezan. [22] Experimentatzen duenean persona batac bere baytan berce personaren bat zayola desagradecitua deseguiten dá coleraz tá indignacioz, itz eguiten dú ongui eguiñ zallen contra, tá juramentu eguiten dú ez diola beñere favoreric iñori ere eguiñen. Tá au gucia cergatic? Cér favore eguiñaz? Diru pichcaren bat noyzzbat emanaz, edo zór tiquiren bat barcatuaz, barazcari edo afariren batera noyzzbat convidatuaz, edo arropachoren bat noyzzbat emanaz. Onelaco gauzaz coleratzen dire anitzatan guizonac ecusten dutenean favore ez andi oyen desagradecimentua. Baño judio desventuratu ayec cembat favore tá ceyñ andiac etzituzten errecibitu Christo gure Jaunaganic? Cembat leproso etzituen Jaun Soberano arc curatu? Cembat perlatico etzituen sendatu? Cembat ytsuay⁶⁴ etzien eman vista? Cembat maynguyay etzities berun oñac chuchendu? Cembat mutuay etzien eman itza? Cembat sorray aditza? Cembat illay vicia? Bada allegatzen cén lecu gucietan betetzen cituen favorez tá sendatzen cituen endemoniatu guciac, Escritura Santac dion bezala. Etzen casic Judea tá Galileaco provinciatan erri despreciableric bere poderioaren, bere ontasunaren, bere favoreen señaleac eman tá manifestatu etzionic. Amberce favore cirela medio egon bear citzazquion yende ayec guciac Christo gure Jaunari guciz agradecituac tá obligatuac. [23] Etzities Jaun arc berun arimenzat favore gutiago eguiñ, predicatzen cielaric beñere guelditu

⁶² Adizkiaren subjektua ezkutuan dago, baina edonola ere ez dator bat aurreko lerroko *tiete*-rekin.

⁶³ Lehenik *cedillela* hautatu zuen, antza; amaiera aldatu eta *cediñ* utzi zuen azkenik, eta *ñ* birritan idatzi.

⁶⁴ Hasiera batean *Ytsuri* izanik –dardarkariz–, gero zuzendua. Beste horrenbeste egin zuen hurrengo galderako *maynguyay* hitzarekin, lehendabizi *mainguri* izkiriatu eta ondoren aldatu egin baitzuen.

gabe ceyruco doctrina, eracusten cielaric ceyruco videa, animatzen cituelaric bere exemploarequiñ virtute gucietara. Ceyñ izandu cén favore oyen gucien paga tá agradecimentua? Gurutzifica bezate, ill bezate osasuna tá vicia amberce personay eman ciena. Gurutzifica bezate⁶⁵ gucien ongui eguiñ zallea; ill bezate favorez bete gatuen. Baño guardatu bedi Barrabas, libra bedi guizon gachto au, vici bedi ladron au, bioaye berriz Barrabas ciudadera, ciudadea alborotatzera tá norbat illtzera lenago bezala; baño Jesus Nazareno izan bedi berela gurutzificatua, quendu biezate berelachen bere vicia, cergatic naygo dugu libratu tá vici dadin Barrabas ladrona, alborotazallea tá guizon illzallea Jesus Nazareno baño. Onela oyu eguiten zuen yende infame tá desventuratu arc. Arquitu dateque tá pensatura badateque desagradecimentu andiagoric? Yzan cizaguquen Christo gure Jaunac amorio andiagoric? Manifestatu cizaguquen humilldade andiagoric? Izan zezaguquen paciencia andiagoric? Modu onetan, bada, pagatu zuen Christo gure Jaunac bere humilldade tá pacienciarequiñ gure soberbia tá desagradecimentua. [24] Baño ez dire acabatu orañic Christo gure Jaunaren tormentuac. Berce crueldade berri bat añaditzen zayo tá passarecitzen diote Jaun ari: preso eguiñ zuten gab guci artaco injurien ondoan, ayñ neque andiaquiñ gab ure pasatu ondoan, amberce azote padecitu ondoan, aranzazco corona batequiñ bere buru santu gucia zulatu ondoan, tormentu izugarri au padecitu ondoan, gurutzean illtzera condenatu tá sentenciatu ondoan, berari eramenicitzen⁶⁶ diote bere vizcarr yá azoteaquiñ puscatu ayetan gurutzea ceñean izan bear zuen gurutzificatua Calvarioco mendira, Jerusalengo ciudadetic campoan zagonara, gurutzean gorputz santua ure gurutzificatua izan baño lenago atormentatu tá mortificatu cediñ Jaun ure ecusteaz gurutzea tá eramateaz bere soñ ingargabeatan ayñ carga aydurra. Cembat crueldade tá gogortasunaco gauza izandu cén au! Ez dá crueldaderic, ez dá colera tá indignacioric bere etsaya yá illa ecusten duenean aplacatzen tá sosegatzen ez denic. Baño Christo gure Jaunaren etsayen colera tá envidia etzen contentatzen illericitezaz Christo gure Jauna, baycic amberce modutan nay izandu zuen⁶⁷ aumentatu eriotzeco tormentu ure ecen eriotzearen modu tá circunstancia oyc ciren eriotzea bera baño gueyago mortificagarriac. [25] Baño ceyñ misericordia tá piedade andia ez digu manifestatzen lance onetan Jaun arc? Cioayelaric Jaun Soberano ure bere videan gurutze santa eciñ eramanaz, seguitzen cioten berce anitz yenderen artean andre piadosa batzuec negarrac ecusiric ayñ figura tristea, ayñ atormentatua, azotez ayñ puscatua, arriay ere negarr eraguñici ciezaquena⁶⁸: cioayelaric bada Jaun ure modu onetan, bere eriotzeaz baño gueyago urricaltzen celaric andre ayen miseriaz, itzuliric ayengana erran cien: Jerusalengo alabac, ez dazazuela eguiñ negarric nitaz, eguiñ citzue bay negarrac cerucgatic tá cerun semeacgatic; cergatic beguira, etorrigo dire egunac ceñetan erranen dute: zori onacoac fructuric izandu etzuten andreac, engendratu etzuten sabelac, titiric eman etzuten pechuac. Cergatic au eguiten bada, ayñ tormentu

⁶⁵ Armasak *Gurutzificabezate* idatzi zuen.

⁶⁶ Jatorrizkoan herskari bikoitza, lerro amaieran eta hurrengoaren hasieran *t* bana emanik. Akatsa dirudi.

⁶⁷ *Nay zuen izandu* irakur daiteke eskuizkribuan. *Izandu* lerro artean dago, beranduago gehituta. Okerreko tokian itxuraz; cfr. *gure soberbia principalqui nay izandu zuen Jaun Soberano arc curatu* (20).

⁶⁸ Adizki honen irakurketa ez da oso garbia: agian hitz barruko beste *-z-* baten arrastoa ere uler liteke, *ciezaz-* idazten hasi eta azken uanean bigarren txistukaria baztertu izan balu bezala.

andiac ematen batiote obenic ez duenari, ayñ sua andia ichequitzen badute egur berdean, idorrean nolacoa ichequico dute? Erran nay du: niri, santua naycenari, Jangoycoaren Semea bera naycenari, obenic ez dudenari tá izan ere ez dazaquedenari berceren becatuacgatic amberce padeciricitzen badidate, cér padecituco dú becatoreac, Diabruaren semeac, becatuz betea dagonac, bere becatuacgatic? [26] Ciertoqui izandu cela crueldade guciz andia paratzea gurutze aydur ure Christo gure Jaunaren soñ puscatuetan; baño etzen crueldade tiquiago izandu Jaun arequiñ berela eguiñ zutena, ceñec manifestatzen bay dú obequiago etsay amurratu ayen colera tá errabia. Acostumbratzen zuten dembora artan judioac vicia quendu bear cien⁶⁹ guizonay ematea ardoa myrraz nasia: ardo myrratu arc ematen cien loo bat guciz andia, ceña cela medio etzituden sentitzen amberce eriotzeco tormentuac. Bada cér pensatu zuten borrego gogorr ayec? Ciertoqui crueldade berri bat, ordu artiño beñere aditu etzen bat. Bada myrra loa ematen zuen arequiñ eman cioten beazuna guciz quiratsa, ez eramengarriagoa eriotzea eguiteco, baycic atormentatzeco Diabruac pensareci cien tormentu berri onequin miñgayñ bedicatu ure, ago santuaren barrenean oñaceatatic anartiño libre egondu cena. Norc explicatu dezaque crueldade onen anditasuna? Doacenean ladronac ere, doacenean guizon infameac horcara, causatzen dute compassioa, guciac urricaltzen dire ayetaz lance estu artan tá ematen zaye dén edareric oberena. Baño Christo gure Jaunari edari onaren lecuan crueldade berri andi onequiñ beazun guciz quiratsa ematen diote edaritzat. [27] Cér erranen dugu emen? Certaz admiratuco gara gueyago? Christo gure Jaunaren etsayen crueldade andi onetaz, amberce modutan Jaun aren eriotzea penagarriagoa eguiñ zutenaz, edo Christo gure Jaunaren caridadeaz, modu berri onetan gure culpen gustoac pagatu nay izandu cituenaz? Bada borrego infame ayec Christoren contra eguitea pensatu zutena, yá Jaun arc aguitz lenago determinatu zuen padecitza gure salvacioagatic. Motivo onengatic dio Ayta San Leonec: cembat burla tá blasfemia, cembat tormentu tá pena padecirici cition Jaun ari malehechoren colerac, ure gucia ez precisioz tá naygabez, bay bere vorondatez tá gure amorioz errecibitu tá padecitu zuen Jaun arc. Cér falta dá orayñ? Azqueneco tormentua, izan zatequen penaric andiena, pensatu zatequen oñaceric bortitzena, gurutzeco eriotzea. Paratzen tuzte zabalduric gurutzean beso ayec, tiratzen tiozte bere zangoac tá oyñ bedicatuac, sartzen tiozte escuetatic tá oñatatic burnizco itzeac, tá yosten dute onela gurutze santarequiñ. Norc uste duzue pensatu dezaquela ceyñ oñace andia dén, ceyñ tormentu bortitza zulatzea itzequiñ escuac tá oñac? Norc pensatu dezaque ceyñ tormentu icaragarria cén egotea chinchillica gurutzean gorputz gucia escuen tá oñen gañean, gurutzearequin yosiac zaudeneen gañean carga gucia eguiten zuela? [28] Yzan zadin alde guciatatic andiagoa Jaun Soberano aren tormentua escogitu zuten ure gurutzificatzeco yay eguna, judioen festa andia, ceñean judioac alegri andiarequiñ celebratzen zuten berun Bazcoa; ayec egun artan alegratzen ciren, ta Christo gure Jauna tormentuen erdian gurutzean penatzen cén; egun andi artan reoac libratzen cituzten, tá Christo gure Jauna acusatzen zuten, itsasten citzazquion; egun artan vicia malehechoreay barca-

⁶⁹ *Cieten beharko litzatekeela ematen du: cfi. egun artan vicia malehechoreay barcatzen cieten, tá Christo gure Jaunari al citzaqueten oñace andianaquiñ quentzen cioten (28) .*

tzen cieten, tá Christo gure Jaunari al citzaqueten oñace andianaquiñ quentzen cioten. Cirudien berariaz egondu cirela allegatu zadiñ dembora ceñean mundu gucitic judioac acuditu bear zuten Jerusalemara Bazcoa celebratzera, ecusi cezatan, izan zatecen guciac testiguac Jaun Soberano aren eriotzearenac. An gurutzean gogoratzen zatzion Jaun ari nola egun bacarr batzuec lenago izandu cén errecibitua Jerusalemen festa andiarequiñ gucién erregue tá salvadorea bezala; án gogoratzen zatzion nola iduquitu zuten lenago propheta anditzat, nay izandu zutela eguiñ berun erregue, tá ezagutu tá adonatu zutela anitzac Jangoycoaren Semea cén bezala. [29] Tá lance onetan ecusten zuen bere burua billuchia, chinchillica gurutzean bi ladronen erdian ladrona izandu bayliz bezala, beguirá zagozquiolaric tá cér pasatzen zatzen etzaquiteloric bere aydeac, choll aturdituac tá ayñ castigu izugarriaz admiraturic zaudela bere yendeac; presente gurutzearen oñean zagola bere discipulo gucién mate ure, San Juan evangelista, negarráz tá al zatequen sentimenturic andienaz beta. An ecusten zuen gurutzetic Maria Magdalena ayñ viotzetic Jaun Soberano ure mate zuena negarrázco ytsaso bat eguiña, ecusiaz bere maestru ona gurutzean yosia; ecusiaz Jaun Soberano ure, bere arimaren osasuna eman ciona, bere becatuatic atere zuena, ceyruco videan paratu zuena, bere discipula matea tá escogitua eguiñ zuena, tormentuen erdian illtzen zagola. Nolaco izanen cén Jaun Soberano onen viotz piadosoaren sentimentua ecusten citueloric gurutzetic bere bí discipulo oyec, ayñ mate cituenac, zaudela penaz tá oñacez traspasatuac, negarrázco itsaso bat eguiñac, ecusteaz berun maestru ona modu artan? [30] Bada cér erranen dut Jaun Soberano onen sentimentuaz ecusi zuenean gurutzearen oñean bere ama santissima, Andre, Señora piadosa ure? Ceyñ zaquien bere Seme santissimoac cela Jangoycoac eguiñ cituen criatura gucién Santana? Tá ceyñ criatura gucién artean cén comparacioric⁷⁰ gabe gueyena mate tá estimatzen zuena? Ceñaren arima zaquien bere Seme santissimoac zagola ayñ pena andiarequiñ traspasatua ecen bere semearen doloreaz landera ez baycen izandu beñere doloreric Señora aren penarequiñ comparatu zatequenic? Erran izan bacituen Jeremias propheta santuac itz ayec: o zuec videtic pasatzen zaraten guciac, beguiratu tá ecusi zazue ía ote den oñaceric nerea bezalacoric; cér etzazaquen erran Virgen Santissima arc, bere semearen eriotzeaz amberce penatu cenac, cembat bere semea mate zuen? Cér etzazaquen erran Virgen Santissima arc, guizon guciac pensatu zezaqueten baño gueyago bere semea mate zuenac? Cembat, bada, chinchillica gurutzean zagon Semearen dolorea ez bide zuen aumentatu bere ama santissimaren dolore onec? Uste dut au izandu cela Jaun Soberano arc gurutzean izandu cituen dolore andienatatic bat. [31] Etzen tormentu oyecquiñ guciaquiñ asé Jaun Soberano aren etsayen crueldadea. Yosi ondoan itzequiñ gorputz sagrado ure nay zuten orañic gurutzificatu Jaun Soberano aren arima santissima berun miñgayñ blasfemaquiñ, goratzen cituzteloric soberbia andiarequin berun buruac erraten ziotela: ah í, Jangoycoaren temploa destruituco tá iru egunean berriz edificatuco yuela erraten uena; libratu adi. Ala bada sacerdoten tá yende ayen principalenac zagozquion gurutzera burlaca, erraten zutela: berceac libratu cituen tá bera eciñ libratu dateque; Ysraelgo erreguea bada yeutsi bedi gurutzetic orayñ, tá siñetsico diogu. Modu onetan,

⁷⁰ Eskuizkribuan *comparaciori*.

judio principalenen errabiac yá possible etzenean gorputz santu ari tormentu gueyago ematea, añaditu cituen burlac tá deshonorac. Zúc castigatu nazuna, dio Christoc Ayta eternoari Escritura Santan, zúc castigatu nazuna perseguitu naute tá nere llagueen oñacearen gañean añaditu dute. Baño ala ere gueyago sentitzen zuen Jaun Soberano arc yende desventuratu ayen vorondate gachtoa bere oñaceac baño. Penatzen cén bada tá urricaltzen cén ayen suerteaz, ongui zaquienac bezala ceyñ dañu andia zacarraten maldade onequiñ berun buruen contra. Blasfematzen zutelariac bada Jaun au, etzien gaytzic eranzuten; golpatzen zutelariac, etzien amenazatzen; tá gayzqui juzgatzten zuenari entregatzen zatzion. [32] Añaditzen diote dolore oyi guciay azqueneco dolore, anartiño beñere aditu izandu etzena. Zagolaric bada gurutzean Jaun Soberano ure bere gorputzaco odol santua choll ichurita, bere zayñ tá eztarria choll idortuta, egarri icaragarri batequiñ, erran zuen egarria zuela; aditu zuenean yende arc, Jaun onec plantatu zuen ardanceac, fructua ecarraricitzeco amberce costatu zatzionac, egarriac zagola, eman cion ardoaren lecuan ozpiña. Cér gauza cruelagoric chinchillica gurutzean zagon Jaun ari, bere odol santu gucia ichurita, llagaz puscatua, golpez itsustua, burnizco viotzac berachtu citzaquen figurarequiñ, úr tanta bat ucatzea; tá au baño gueyago dena, ozpiña ematea? Ayñ andia izandu cén crueldade au ecen crueldade onetaz quejatzen bayta Jaun ure bera bere propheta santu baten agotic modu onetan: eman cidaten yanaritzat beazuna, tá egarriac nengola eman cidaten edaritzat ozpiña. Certaraño, bada, erreducitu cén gure pobreza alivia-tzeagatic Jangoycoaren Seme bacarra, ceña baytan zauden guardatuac ondasun guciac? Bada chinchillica zagolaric gurutzean etzuen izandu ur tanta bat egarria quentzeco? Etzuen izandu non arrimatu bere burua, aranzazco coronarequiñ choll zulatua zauquena? [33] Tá cergatic au baycic, San Pablo apostoluac dion bezala, bere billuchitasuna tá pobrezarequin gú averasteagatic? Ala dio Ayta San Leonec: mudanza admiragarri batequiñ mercatari osasuna eman zalle bat eguiñ cela, errecibitzen cituelariac gure defectoac tá ematen citigularic bere ondasunac; gure deshonoracgatic, honra; oñaceacgatic, osasuna; eriotzeagatic, vicia; tá amabi milla ayngueruen erregimentu baño gueyago cituenac perseguitzen zuten⁷¹ guciac destruitzeco, ayñ Jaun poderoso onec, naygo izandu zuen errecibitu bere gañean gure flaqueza tá ingar gabetasuna bere poderio admiragarria manifestatu baño. Zagolaric bada Jaun Soberano ure modu onetan gurutzean burutic oñataraño oñacez betea allegatu cén instante ure ceñean atere bear zuen arima santissima arc bere gorputz bedicatuatic, tá ala voz aundi batequin erran cion bere Ayta eternoari: nere Ayta, zure escuetan entregatzen dut nere espiritu. Tá itz oyec erranta guelditu cén Christo gure Jauna gurutzean illa. Ona, nere yendeac, Christo gure Jaunaren Passio santa; ona Jangoycoaren Semearen tormentuac; ona gure Salvadorearen eriotzea, Evangelio Santuetan⁷² contatzen zaycuna: *Passio Domini nostri Jesu-Christi secundum quatuor Evangelistas*. [34] Cér erreflexioac, cér consideracioac ez tigu ofrecitzen, nere christavac, Jaun Soberano aren Passio santa onec? Tormentu izugarri oyec? Eriotze admiragarri onec? Yzandu dá munduan tá izan dateque alaco Passioric? Alaco tormenturic? Alaco erio-

⁷¹ Hasieran *cioten*; ondoren tatxatua.

⁷² *Santuan* idatzi eta beranduago zuzendua, pluralera eramanez.

tzeric? Gogoratu zatziguquen Jangoycoaren Semea yeutsi zatequela ceyrutic lurrara, tá eciñ padecitu zezaquenean bere jangoycotasun artan artuco zituela beregana gorputza tá arima padecitzeco gorputz tá arima ayetan? Tá au gucia ez beregatic, ez bere provechuagatic, baycic gú salvatzeagatic, ceyruco atead guri idequitzeagatic; becatutic, Demonioaren poderiotic, infernuco penatatic gú libratzeagatic? Ez dá ala? Ez digu erraten Escritura Santac onetara etorri cela Jaun Soberano ure mundura? O Jangoycoaren Semearen caridade admiragarria! O izandu cigun amorio eciñ explicagarria! O gure erremedioaren zuen deseo tá egarri bortitza! O Jaun ona! O piadosoa! Ala dá gauz au? Ala dá bay; ongui izateco, alá dá. Cér esquerrac eman bear guiñtioque, christavac, Jaun orreri onelaco amorioaz? Alaco favoreaz? Ayñ beneficio andiaz? Cér graciac corresponditzen zaytzquo onelaco misericordiaz? Oneyn clemencia admiragarriaz? [35] Ecusi dezagun, christavac, ía portatzen ote garan Jaun orrequiñ zór⁷³ diogun bezala. Guerun concienciac manifestatuco digu gauz au. Baño ceyñ gauza lastimagarria dá guerun conciencia illunac ecustea! Ceyñ gauza lastimagarria ecustea guerun vici gucia becatu genero guciataz bete! Cér izandu dire gure viotzac soberbiazco, envidiazco tá odiozco labe ichequi batzuec baycic? Cér gure agoac⁷⁴ sepultura idequi batzuec baycic, ceñatatic ateratzen ciren barrenean becatuan illa zagonaren arimaren usay gachtoac? Cér gure beguiac deshonestidade guciac ecusten empleatu direnac baycic? Cér gure biarriac murmuracio guciac aditzen ocupatu direnac baycic? Cér gure escuac ladroncaria gucietan manchatu direnac baycic? Ytz batean, cér gure gorputz tá arima gucia urdandegui bat baycic? Onela corresponditu bear guiñion Jaun orreri? Alaco graciac eman bear guiñtion? O ceyñ desagradecituac izandu garan! Ceyñ errebeldeac! Ceyñ desobedienteac! Cér gayzquiago corresponditu guiñozaquen Jaun orreri corresponditu diogun baño? Cér gutiago eguiñ guiñazaquen Jaun orren amorioagatic eguiñ dugun baño? [36] Adi ditzagun, christavac, noyz bat gurutzetic Jaun orrec ematen tigon vozac. Atozte, nere semeac, erraten digu; atozte, christavac, tá ecusi zazue ongui zuecgatic ichuri nuen odola. Ecusi citzue zuecgatic padeci nituen tormentuac. Beguira zazue ongui buruan daucadan corona au. Beguira tzitzue ongui nere escuetaco tá oñataco itzeac; beguira cér goatzean nagon emen gurutzean descansatzen; beguira nere figura au, zuec salvatzeagatic artu nuena; beguira nazazue ongui burutic oñatara, ez dazazuela utzi deus ere ongui beguiratu gabe. Tá ongui beguiratu banazue, erran cidazue: nayz ní Jangoyco viciaren Semea? Nayz ní angueruen, ceyruen tá lurraren Criazallea? Nayz gauza gucién Conservazallea tá Gobernadorea? Nayz Jangoyco eguiazcoa? Norc paratu nau bada emen gurutzean onela? Norc paratu nau guizona ez dirudi dudela? Nondic alchatu zayt onelaco tempestadea? Nondic onelaco tormentuac? Nondic onelaco eriotzea? Erran cidazue: cér eguiñ dut níc amberce padecitzeco? Mundu guciaren aurean billuchia egoteco? Egarriz tá oñacez chinchillica gurutzean vicia emateco? Eranzun cidazue, christavac, eranzun cidazue? [37] Cér eranzunen dizugu, Jauna, cér eranzunen dizugu, baycic guc guerun soberbiarequiñ zulatu guiñuela modu orretan zure buru santua; gure viotzeco deseo gachtoac izandu ciren zure pechu santua lanzarequiñ idequi

⁷³ Orban batek harrapatu du hitz hori eta nekezago irakurtzen da.

⁷⁴ Hitz horren aurretik beste zerbaít idatzi zuen; beharbada *mingañac*.

zutenac. Gure injusticiac, gure napurqueriac, zure escu inocenteac tá garbiac alde batatic bercera pasatu cituzten itzeac. Orayñ artiño seguitu tugun becatoreen pausuac, zure oyñ santuac gurutzearquiñ yosi cituzten itzeac. Gure excessuac, egarriz itotzen ór zauzquitenac. Gure codicia, Jangoycoac ematen diguna baño gueyago nay izatea, billuchia ór zauzquiena. Gure araguiaren gusto loyac, tormentuz tá oñacez zure gorputz sagradua daucaten. Oyec dire, Jauna, zure borregoac; oyec gurutzean orrela paratu cinduztenac. [38] O gure miserableac Jangoycoaren Semea modu orretan paratu guiñuenac! Nola izanen dugu yá ausardiric ceyrura guerun beguiac goratzeco? Jaun Soberano orreri beguiratzeco? Baño norengana acudituco dugu besoac zabaldiric dagon Jaun orrengana ez bada? Norc errecibituco gatu? Nor urricalduco dá gutaz Jaun piadoso ori ez bada? O Jauna! Emen gauzquizu choll penatuac gure becatuquiñ orrela zú paratuaz gurutzean! Emen gauzquizu determinatuac guerun becatuen penitencia eguitera, guerun zorreen paga pagatzera, tá gueyago becatu mortalic mundu guciagatic ez eguitera zure contra, ayñ Jaun onaren contra. Eman ciguzu, Jauna, dolore aundi bat, propositu firme bat, emienda perfecta bat zuri dizugun zorra pagatzeco, zure gracia tá adisquidanza erdisteco. Ala bada, erraten⁷⁵ dizugu viotz gucitic: nere Jesu-Christo Jauna, Jangoyco ta guizon eguiazcoa, nere Criadorea, nere Ayta ta Erredentore gauza guciac baño gueyago nay zatudena; damu andia dut, Jauna, zú ofendituaz; ez gueyago becatuic mundu guciagatic ere. Misericordia, Ayta maytagarria, miseric[ordi]a.

AIPATUTAKO BIBLIOGRAFIA

- Acta Capituli*, 1815, *Acta Capituli Electivi Provinciae Hispaniae Ordinis Prædicatorum celebrati in Vallis-Oletano S. Pauli Conv[entu] die XV. octobris anni d[omi]ni M.DCCC.XV*, Salamanca, AHDPE.
- BERRUEZO, M. R., 2004, «Implantación de la administración educativa liberal en Navarra: la Comisión de Instrucción Primaria, 1838-1858», *PV*, 233, 867-892.
- Colección de Reales Decretos*, 1850, *Colección de Reales Decretos, Órdenes y Reglamentos relativos a la instrucción primaria, elemental y superior, desde la publicación de la ley de 21 de julio de 1838*, Madrid, Imprenta de la V. de Perinat y compañía, Sarean: [http://books.google.es/books?id=TP0_AAAAYAAJ&printsec=frontcover&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false] (azken aldiz 2014-IX-14an kontsultatua).
- ERIZE, X., 1997, *Nafarroako euskararen historia soziolinguistikoa (1863-1936): soziolinguistika historikoa eta hizkuntza gutxituen bizitza*, Iruñea, Nafarroako Gobernu.
- 1998, «Bonaparte printzearen nafar laguntzaile berriak: Jose Erasun», *FLV*, 77, 125-132.
- GOÑI GAZTAMBIDE, J., 1972, «La Diócesis de Pamplona en 1814, vista por su Obispo», *PV*, 128-129, 293-422.
- HERRERO, M., c. 1825, *Historia de la Provincia de España de la Orden de Predicadores desde la muerte del Rmo. Quiñones hasta la expulsión de los franceses*, in J. Cuervo, 1915, *Historiadores del Convento de San Esteban de Salamanca* (3. liburukia), Salamanca, Imprenta Católica, 647-789.
- INTZA, D., 1921, «Naparoko aditz-laguntzalea zuketazko esakeran», *Euskera* 2. urtea, 2. zenbakia, 3-35.
- KANPION, A., 1880, *Orreaga. Balada escrita en el dialecto guipuzcoano, acompañada de versiones á los dialectos bizcaino, labortano y suletino y de diez y ocho variedades de la region bascongada de Nabarra desde Olazagutia hasta Roncal*, Iruñea, Imprenta y librería de Joaquín Lorda.

⁷⁵ Lerro amaieran egonik, ertzaren higadurak ezkutatu egin du ia osorik azken sudurkaria.

- MADOZ, P., 1986 [1846], *Navarra. Diccionario Geográfico-Estadístico-Histórico*, Valladolid, Ámbito.
- OLORIZ, H., 1910, *Navarra en la guerra de la Independencia*, Iruñea, Imprenta de N. Aramburu.
- OTXANDORENA, T., 1997, «Don Jose Erasun (1821-1894)», *FLV*, 74, 93-98.
- PAGOLA, R. M. *et al.*, 1995, *Bonaparte ondareko eskuizkribuak. Iparraldeko goi-nafarrera-2*, Bilbo, Deustuko Unibertsitatea, Eusko Ikaskuntzen Institutua.
- Plan y Reglamento*, 1825, *Plan y Reglamento General de Escuelas de Primeras Letras, aprobado por S.M. en 16 de febrero de 1825*, Madrid, Imprenta Real, Sarean: [http://books.google.es/books?id=dprCeegbwvEC&printsec=frontcover&hl=es&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false] (azken aldiz 2014-IX-14an kontsultatua).
- RIEZU, J., 1958, «El Príncipe Luis Luciano Bonaparte», *PV*, 70-71, 149-164.
- SALVADOR Y CONDE, J., O. P., 1949, *La Universidad en Pamplona*, Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Instituto Jerónimo Zurita.
- 1991, *Historia de la Provincia Dominicana de España (II): de 1800 a la exclaustración*, Salamanca, San Esteban.
- URKIXO, J., 1910, «Cartas escritas por el Príncipe L.-L. Bonaparte á algunos de sus colaboradores», *RIEV*, 4, 233-297.
- ZELAIETA, E., 2008, *Baztan-Bidasoako hizkeren azterketa dialektologikoa*, Iruñea eta Bilbo, Nafarroako Gobernua eta Euskaltzaindia.
- ZUAZO, K., 2014, *Euskalkiak*, Donostia, Elkar.

LABURPENEA

Basaburu Txikiko euskararen lekukoak (I)

Basaburu Txikiko hizkera nafarraren lekukotasun idatzia utzi zuten bi pertsona ditu aztergai lan honek. Horietako bat Mariano Erbiti da, Bonaparte printzearen eskuetara iritsitako Beintza-Labaiengo doktrinaren egilea, gaur arte azterkizun zegoena; artikulua lehen zatian irakasle honen inguruko hainbat xehetasun eman ditugu. Bestea, aurrerantzean euskararen lekukotzat hartu behar den Miguel Ignacio Armasa domingotarra (1770-1814), XIX. mendearen hasierako guda-giroak harrapatua eta indarrean sorterriratu, predikari aritu zen Labaienen eta Nafarroako euskal testuen ondarea aberastera datozen Hainbat sermoi prestatu zituen XIX. mendearen hasieran. Sermoi horietako baten edizioa eskaini dugu lanaren bigarren zatian, Armasari buruzko datu biografiko batzuekin batera.

Giltza-hitzak: Basaburu Txikia; dialektologia; Luis Luciano Bonaparte: biografia; testu zaharrak; edizioa.

RESUMEN

Testigos del euskera de Basaburúa Menor (I)

En este artículo nos ocupamos de dos navarros unidos por su vinculación con la comarca tradicionalmente conocida como Basaburúa Menor que nos legaron textos escritos en euskera a lo largo del siglo XIX. Uno de ellos es Mariano Erbiti, maestro de instrucción primaria a quien debemos una doctrina traducida al habla de Beintza-Labayen que obró en poder de Luis Luciano Bonaparte, y de quien no se conocía hasta hoy más dato que su nombre; en la primera parte de nuestro trabajo aportamos una semblanza de este colaborador del príncipe. El otro, Miguel Ignacio Armasa, dominico inédito hasta hoy en el ámbito de la literatura parroquial en euskera, compuso en dicho idioma varios sermones recientemente recuperados, el más antiguo de los cuales incluimos en estas páginas junto con un breve bosquejo biográfico del autor.

Palabras clave: Basaburúa Menor; dialectología; Luis Luciano Bonaparte; biografía; textos antiguos; edición.

ABSTRACT

Witnesses of Basaburu Txikia's Basque speech (I)

This article deals with two authors connected through the region traditionally called Basaburu Txikia. They left written evidence of the Basque language during the 19th Century. One of them is Mariano Erbiti of whom we only knew his name, up until now. It is to him we owe thanks for a translation of a doctrine to the Beinza-Labayen dialect, which was in the hands of Louis Lucien Bonaparte. In the first part of this article we create a portrait of the prince's assistant. The other author is a Dominican called Miguel Ignacio Armasa. He was, up until now, an unknown navarran author in the basque language. He wrote at least some sermons in that language which have been recently recovered. We will transcribe the oldest of these sermons as well as give a brief biography of the author.

Keywords: Basaburua; dialectology; Louis Lucien Bonaparte; biography; old texts; edition.

Fecha de recepción del original: 28 de septiembre de 2014.

Fecha de aceptación definitiva: 15 de octubre de 2014.